

**Wie de jeugd heeft...;
verantwoordelijkheid van ouders en overheid voor het wel en het wee van kinderen**

Lezingen uitgesproken bij de opening van het Amsterdams Centrum voor Kinderstudies aan de Vrije Universiteit op 15 april 2002

Amsterdams Centrum voor Kinderstudies
Vrije Universiteit Amsterdam
De Boelelaan 1105 kamer 6a-40
1081 HV Amsterdam

info@ack.vu.nl
www.ack.vu.nl

Inhoud

Ter Introductie.....	4
<i>A. van Dantzig</i> Meer van wat?.....	5
<i>J.E. Doek</i> Het kind: wiens pakkie an?.....	10
<i>J.M. Koot</i> De wetenschap van ons en onze kinderen.....	17

Ter Introductie

Voor u liggen de teksten van de lezingen die zijn uitgesproken tijdens een studiemiddag (15 april 2002) aan de Vrije Universiteit ter gelegenheid van de eerste publieke manifestatie van het recent opgerichte Amsterdams Centrum voor Kinderstudies, het ACK. Het ACK is een interdisciplinair onderzoeksinstituut waarin wordt samengewerkt door onderzoekers uit de Faculteiten der Psychologie & Pedagogiek, Rechtsgeleerdheid en Geneeskunde. Het ACK wil een bijdrage leveren aan inzichten in de verhouding tussen processen van opvoeding en ontwikkeling en stoornissen daarin, en aan de deugdelijkheid van voorzieningen, van wet- en regelgeving en van interventies gericht op de bevordering van de kwaliteit van opvoeding en ontwikkeling.

Meer specifiek gaat het om thema's als emotionele ontwikkeling, kindbescherming, agressief gedrag van kinderen, pleegzorg, rechten van minderjarigen, morele opvoeding, kindermishandeling, gehechtheid, neuropsychologische aspecten van agressie, stoornissen in de levensloop en jeugd delinquentie. Het ACK doet dus onderzoek naar vraagstukken waarbij belangen, rechten en plichten van ouders, kinderen en samenleving in het geding zijn, zaken die in het wetenschappelijk onderzoek bij uitstek vragen om een interdisciplinaire benadering.

De betreffende studiemiddag had als thema: "Wie de jeugd heeft...; verantwoordelijkheid van ouders en overheid voor het wel en het wee van kinderen".

Centraal stond de *Oliver Twist lezing*. De *Oliver Twist lezing* is een jaarlijks terugkerende manifestatie van het ACK, bedoeld om een belangwekkend thema in de verhouding tussen belangen van ouders, kinderen en samenleving voor een breed publiek voor het voetlicht te brengen. Het ACK wil niet alleen een onderzoeksinstituut zijn. Het wil ook bijdragen aan de uitwisseling van kennis en ervaring tussen wetenschap en beleid en praktijk. De *Oliver Twist lezing* is een van de middelen daartoe.

"I want some more!". Met deze onsterfelijke woorden vroeg Oliver Twist aandacht voor de schraalheid op zijn bord. Hij werd het symbool van alle kinderen die door het leven of door wat of wie dan ook karig bedeed worden. Zijn verhaal, hoe gedateerd het zij, is ook het verhaal van alle tijden over de preciaire verhouding tussen volwassenen, kinderen die op hun zorg zijn aangewezen en de samenleving die ze samen vormen en die hen vormt. Het ACK bestudeert hoe dat normaliter gaat, grootbrengen en groot worden, en ook hoe dat zo mis kan gaan, dat belangen van ouders, kind en samenleving in het gedrang komen. Binnen elke discipline apart weten we inmiddels wel wat, maar het ACK "wants some more".

Deze eerste *Oliver Twist lezing* is uitgesproken door prof.dr. Dries van Dantzig, emeritus hoogleraar Psychotherapie en éminence grise op het terrein van de geestelijke volksgezondheid. In zijn lezing belicht hij een reeks van opvattingen met betrekking tot onder meer de verhouding tussen het publieke domein en het private domein van het gezin, die zo zeer vanzelfsprekend lijken, dat we er vaak geen weet van hebben hoezeer ze ons denken en handelen bepalen als het gaat om rechten en belangen van ouders en kinderen.

De tweede hier gepresenteerde lezing is verzorgd door prof.dr. Jaap Doek, hoogleraar Familie- en Jeugdrecht aan de Vrije Universiteit en voorzitter van het VN-comité voor de Rechten van het Kind. Aan de hand van bepalingen uit het VN-verdrag inzake Rechten van het Kind laat hij zien wat de verantwoordelijkheid van de overheid voor het welzijn van kinderen zoal concreet in zou moeten houden.

De derde lezing is verzorgd door prof.dr. Hans Koot, hoogleraar Ontwikkelingspsychologie en Ontwikkelingspsychopathologie aan de Vrije Universiteit. Wie als onderzoeker werkt op het raakvlak van wetenschap en praktijk moet weten wat hij te bieden heeft en wat zijn grenzen zijn. En wie beleid maakt voor ouders, kinderen en samenleving moet weten wat er bij de wetenschap te halen valt. Terecht wordt er hier van de wetenschap veel verwacht. De wetenschap heeft immers veel te bieden. Hij licht dit toe met diverse voorbeelden. Tegelijk zal men zich moeten realiseren dat bij het maken van keuzen met het oog op die belangen de wetenschap niet het laatste woord heeft.

Vanuit drie verschillende perspectieven wordt in dit bundeltje gereflecteerd op de verhouding tussen verantwoordelijkheid van overheid en ouders voor het wel en wee van kinderen. Vanuit een breed opgezet sociaal-cultureel en psychodynamisch perspectief analyseert Van Dantzig vanzelfsprekendheden die ons bij het nemen van verantwoordelijkheid soms onbeseft en daardoor hinderlijk voor de voeten lopen. Doek stelt als jurist, met een duidelijk accent op kinderrechten, het gebrek aan fundamenteel beleid inzake welzijn van kinderen aan de kaak. En tenslotte bepleit Koot als ontwikkelingspsycholoog in een kritisch betoog dat de bijdrage die de wetenschap leveren kan aan het bevorderen van welzijn en het bestrijden van wee van kinderen serieuzer genomen wordt.

We hopen hiermee te hebben laten zien hoe vruchtbaar en hoe boeiend interdisciplinair werken aan kennis over opvoeding en ontwikkeling kan zijn.

Prof.dr. Herman Baartman
directeur Amsterdams Centrum voor Kinderstudies

MEER VAN WAT?

A. van Dantzig

Het is uiteraard een grote eer voor mij dat ik uitgenodigd ben om de eerste Oliver Twist-lezing voor U te houden, de eerste van wat ik hoop dat een lange rij zal worden in de jaren dat het Centrum voor Kinderstudies zijn zegenrijk werk zal mogen doen. Het zal dat onder meer doen, zo formuleren de oprichters het, door de spanningen te bestuderen die ontstaan uit de verschillende belangen van ouders, kinderen en maatschappij. Mocht U zich afvragen hoe zo'n spanningssituatie er uit kan zien dan wil ik U daarvan een voorbeeld geven, en ik wil proberen de problemen duidelijk te maken die aan het herkennen van die belangen verbonden kunnen zijn.

In 1874 kwam een onbenoemde weldoener er achter dat een 8 jaar oud Amerikaans meisje, op een wrede manier door haar vader werd mishandeld. De zaak werd voor de rechter gebracht, maar die verklaarde zich onbevoegd, want een kind was eigendom van de vader, en die kon daar dus vrijelijk en naar willekeur over beschikken. Daarna kwam iemand op het idee de Dierenbescherming in te schakelen, en die bracht voor de rechter naar voren dat het meisje tot het dierenrijk behoorde, dat dierenkwellen verboden was, en dat dat verbod dus ook voor dat meisje moest gelden. En daar heeft de rechter toen mee ingestemd.

Ik vertel U dit verhaal om duidelijk te maken dat het leven van een kind zich niet alleen in het gezin afspeelt, maar dat een kinderleven voor een belangrijk deel bepaald wordt door de maatschappelijke definitie van wat een kind is. Dat maakt het ook zo moeilijk om de positie van kinderen, of van een enkel kind, te veranderen. Maatschappelijke structuren zijn namelijk voor de meerderheid van de leden van die gemeenschap vanzelfsprekend. In de tijd van Mary Ellen was de macht van de vader vanzelfsprekend. Die strekte zich ook uit over de echtgenote, en U weet hoe hard de strijd geweest is die de vrouwenbeweging heeft moeten voeren om daarin verandering te brengen. Daarbij treft het me altijd weer hoe groot de veranderingen zijn die wij na de Tweede Wereldoorlog, of misschien beter na de zestiger jaren, hebben meegemaakt. Mijn moeder kon nog niet over haar eigen geld beschikken! Oliver Twist had het geluk dat hij een rijke beschermer vond, maar verder was het in die tijd heel gewoon dat kinderen en volwassenen van de honger stierven, hun enige bescherming was liefdadigheid. Maar dat was zo bij ons tot aan de invoering van de Bijstandswet, die een bodem in het bestaan garandeerde, in de wereldgeschiedenis nog nooit vertoond. In de vijftiger jaren heb ik nog vrouwen gekend die er onderdoor gingen omdat ze de kinderen niet voldoende te eten konden geven. En voor de oorlog was er in Gouda kindervoeding, waar arme kinderen een warme maaltijd kregen van het Burgerlijk Armenbestuur, liefdadigheid dus. Na de oorlog is de democratisering zo ver voortgeschreden dat deze toestanden althans in principe niet meer mogen voorkomen, en dat de overheid daarvoor verantwoordelijk is. Maar wij kennen nog achterstandswijken, waar de honden geen brood van lusten. En dit soort extreme economische ongelijkheid is één van onze vanzelfsprekendheden, miljardair en bijstandstrekker hebben gelijke rechten, maar worden niet gelijk bedeed, evenmin als hun kinderen. Ik zeg niet dat het anders moet, maar wel dat wij deze toestanden zo vanzelfsprekend vinden dat wij het daarbij horende lijden ook als vanzelfsprekend ervaren, en hoogstens maatregelen nemen die de scherpe kantjes er af halen, maar die geen structurele verandering teweeg brengen.

Ik bedoel hiermee te zeggen dat, als men de spanningen tussen de drie danspartners, kind, ouder en maatschappij gaat bestuderen, een belangrijke opgave daarbij is te beseffen welke vanzelfsprekendheden deze studie beperken, te beseffen wat zo vanzelfsprekend is dat het zelfs geen probleem kan worden.

Als ik me afvraag welke vanzelfsprekendheden in ons bestel voor de positie van het kind tussen ouders en maatschappij belangrijk zijn, dan kom ik in de eerste plaats op de privacy. We weten allemaal dat er in gezinnen vreselijke dingen kunnen gebeuren, niet alleen met kinderen, maar ook met volwassenen. Vrouwenmishandeling is een van de vele gruwelen die pas sinds kort zichtbaar geworden zijn, en mannenmishandeling is nog vrijwel geheel onzichtbaar, hoewel uit onderzoek blijkt dat de frequentie hoger is dan past bij de traditionele opvattingen van de rolverdeling tussen sterk en zwak geslacht. Mary Ellen werd pas zichtbaar toen haar status veranderd was van mens tot dier, en vrouwenmishandeling is pas zichtbaar geworden doordat er met klem geprotesteerd is tegen de vanzelfsprekendheid dat de vrouw ondergeschikt was aan haar man. En wij weten allemaal dat er nog veel onzichtbaar blijft, omdat er nu eenmaal maatschappelijke opvattingen bestaan over hoe een gezin moet zijn, en de leden van een afwijkend gezin zich daarom dood schamen om de ellende aan de grote klok te hangen. Ieders recht op privacy is een van onze vanzelfsprekendheden. We weten allemaal dat er in veel gezinnen dagelijks wandaden worden begaan aan kinderen. Maar dat wordt geen reden om structurele maatregelen te nemen tegen de muur die de privacy rond het gezin optrekt. Hoe dat dan zou moeten, daar kom ik nog op, nu stel ik vast dat wij de laatste jaren deze misstanden wel hebbenesignaleerd, maar dat structurele bestrijding daarvan het heeft moeten afleggen tegen het recht op privacy. Ik bedoel dit niet afkeurend, ik besef heel goed dat vanzelfsprekendheden een onaantastbaar karakter hebben, en dat het een culturele strijd vereist om die zekerheden te doen wankelen. Daarom wil ik nu proberen onder woorden te brengen wat privacy eigenlijk allemaal betekent.

Het betekent vooral: geen pottenkijkers. En de meesten van ons vinden dat vanzelfsprekend, en zijn er voor. Dat betekent niet dat de meesten van ons zich zouden schamen als zij zouden vertellen wat zij thuis doen. Maar het betekent wel dat wij thuis dingen doen die zich niet verdragen met ons openbaar optreden. De bel gaat, er is bezoek, en de kamerjas gaat aan, de das wordt aangedaan, rommel wordt opgeruimd, de ruzie wordt door wapenstilstand onderbroken, kortom, op dat moment blijkt dat we thuis andere omgangsregels hebben dan in het openbaar. En die regels zijn meer naar onze zin, want wij hebben ze zelf vastgesteld.

Impliciet hierin is dat wij dus allemaal inleveren om deel te nemen aan de openbare sfeer. Dat is één van de vanzelfsprekendheden die ik bedoel. Natuurlijk toiletteren wij ons iedere morgen voor wij de straat op gaan. Natuurlijk slikken we van onze chef wat wij thuis van niemand zouden nemen. En zo gaat dat de hele dag door, we kennen de spelregels,

en de moeite die het volgen van die regels ons kost, verdienen we gedeeltelijk terug met onze gerechtvaardigde ergeris aan hen die de spelregels aan hun laars lappen terwijl wij netjes op onze beurt staan te wachten. Maar uit onze behoefte aan privacy blijkt dat wij ons tegenover die gemeenschap, waarvan wij de spelregels als vanzelfsprekend onderschrijven, ook vijandig voelen juist door die inperkingen die wij moeten opbrengen. En onze vrees voor schending van onze privacy vertelt dat wij die buitenwereld, waar wij zo in passen, ook aanvoelen als onze vijand, die ons dreigt te beroven van ons recht om in hemdsmouwen te leven. En wij rechtvaardigen die privacy met een andere vanzelfsprekendheid, namelijk dat het in onze van de gemeenschap afgesloten gezinnen goed gaat, dat vaders en moeders in staat zijn hun kinderen een veilige omgeving en een goede opvoeding te geven. We weten natuurlijk dat dat niet altijd werkt, dat het in meer gezinnen dan ons lief is niet goed gaat, maar dat zijn dan ontaarde ouders, die wij proberen op te sporen met meldpunten kindermishandeling.

Toch bestaat dit vanzelfsprekende recht op privacy nog niet zo lang. We weten dat ons goede Nederland snel seculariseert, dat wil zeggen dat de invloed van de kerken afneemt, en daarmee de bemoeienis van de kerk en zijn dienaren, de dominees en de pastoors, met de gezinnen. De kinderen werden al vanaf heel jong mede door de kerken opgevoed, met godsdienstles en kerkgang. Dominee en pastoor kwamen thuis en letten erop dat het gezin recht in de leer was – van privacy was hier geen sprake. Ik zal U daarvan een voorbeeld geven. Een Katholiek opgevoede vriend vertelde mij, hoe heerlijk het was om te gaan biechten. Je liep rond, als je wat verkeerd had gedaan – masturbatie was een goed voorbeeld, zei hij – met een vreselijke angst voor de hel, en de bevrijding daarvan door de biecht was een weldaad. Ik zie nog zijn verbaasde gezicht toen ik hem vertelde dat ik die angst nooit had gekend. Maar zo vanzelfsprekend en zo dieprekend was toen de bemoeienis van de gemeenschap der gelovigen met de opvoeding. Daaraan kunnen we zien hoe groot de veranderingen zijn geweest zoals die in de vorige eeuw door de democratisering en de daarbij horende secularisering tot stand zijn gekomen. Vóór die tijd was ons land, net als de hele wereld, hiërarchisch geordend, en die ordening was uit God, zoals het randschrift van de gulden wist, en van de euro nog steeds weet te melden. Die hiërarchie gaf rechten aan de hogere, waarin de lager geplaatsten zich schikten, van kind af aan, want dat was toen vanzelfsprekend. Ik bedoel niet te zeggen dat deze controle van het gezin, en van het innerlijk leven, goed uitwerkte, bijvoorbeeld kindermishandeling voorkwám; ik bedoel te zeggen dat ons recht op privacy, dat ons nu zo vanzelfsprekend lijkt, een recente verworvenheid is, waarvan wij allemaal de voordelen erkennen, en waarvan de nadelen daarom weer tot de vanzelfsprekende onvermijdelijkheden behoren. Een voorbeeld van zo'n vanzelfsprekende onvermijdelijkheid is bijvoorbeeld het verzet tegen een verbod op het slaan van kinderen. Het meest gebruikte tegenargument is dat dat verbod zou betekenen dat ik mijn kind geen pedagogische tik meer zou mogen geven. Ik vermoed dat de meeste mensen die dit argument gebruiken geen grote behoefte hebben aan die tik, maar dat zij de bemoeienis van de gemeenschap met wat in de privacy van hun gezin gebeurt onverdraaglijk vinden. Opmerkelijk hierbij is dat de bedoeling van het verbod op slaan van kinderen, namelijk duidelijk maken dat fysieke tuchtiging nooit pedagogisch verantwoord kan zijn, terzijde geschoven wordt. De tegenstanders van het verbod op slaan voelen zich blijkbaar niet verantwoordelijk voor de als opvoeding gepresenteerde mishandeling, of zijn niet bereid hun recht op een pedagogische tik op te geven, ook als daardoor minder kinderen mishandeld zouden worden – wat namelijk het geval is. En er is geen hiërarchie meer die zo'n verbod zou kunnen invoeren tegen de volkswil in – zoals vroeger gewoon was, neem verbod op echtscheiding maar als voorbeeld.

Ik ga hier zo uitgebreid op in omdat ik meen dat dit een voorbeeld is van de relatie tussen kind, ouder en maatschappij, verborgen achter een vanzelfsprekendheid, in dit geval de vanzelfsprekendheid van de privacy. Voor alle duidelijkheid: Ik bedoel niet te zeggen dat de privacy een kwade zaak is, maar wel dat de vanzelfsprekendheid van privacy ook vanzelfsprekend tot gevolg heeft dat de mishandelde kinderen, en de mishandelende, en niet minder hulpbehoevende volwassenen onbereikbaar achter die muur rond het gezin verborgen blijven.

In deze wantoestand zit nog een andere vanzelfsprekendheid verborgen, namelijk dat het hemd nader is dan de rok, dat eigenbelang luider spreekt dan andermans belang. Vergelijk de landelijke verontwaardiging bij wat tegenwoordig zinloos geweld heet, dat wil zeggen geweld op straat, in de publieke sfeer, met de reactie op geweld in huis, de tachtig doodgeslagen kinderen per jaar. Het verschil kan denk ik alleen maar verklaard worden door het feit dat geweld op straat ook mij en de mijnen kan treffen. Geweld in huis is altijd bij een ander, en betekent geen gevaar voor mij en de mijnen.

Maar als ik het zo stel doe ik al die goede mensen tekort. Iedereen vindt kindermishandeling verschrikkelijk, en ze zouden er wat aan doen als ze konden. Maar waarom dan wel landelijke acties tegen geweld op straat, tegen zinloos geweld, en niet tegen kindermishandeling? Ik vermoed dat een deel van de verklaring gezocht kan worden in het gevoel van onbereikbaarheid van die kinderen en van die gezinnen. Maar die onbereikbaarheid is ook weer een gevolg van de privacy, en van de afwezigheid van een schakel tussen gezin en gemeenschap zoals die vroeger bestond uit de pastores van de kerken, die wel toegang tot het huisgezin hadden. En dat is een fundamenteel structureel gegeven van een democratische gemeenschap. In een hiërarchie hebben de machtigen er belang bij dat de onderhorigen van binnen uit de hiërarchie steunen, door er in te geloven. Nu denk ik dat het een fundamenteel aspect van de menselijke natuur is, op te zien tegen hooggeplaatsten, en zich te schikken naar wat er van boven af verordeneerd wordt. Dat vanzelfsprekend opzien tegen hooggeplaatsten hebben we weer eens bevestigd kunnen zien bij het Huwelijk met een grote H. Twee volkomen onbekende mensen hielden het hele land op de been, en dat was toch alleen maar omdat ze hoog waren, en wij aanwezig mochten zijn bij een gebeuren tussen die twee hoge mensen. Daarnaast, en daardoor is de mens van nature bereid zich te schikken onder de macht, en zich dan neer te leggen bij de regels zoals die door de macht zijn vastgesteld. Ik wil U dat duidelijk maken met een anekdote, waaruit ook zal blijken waarom ik deze uitweiding ben begonnen.

U weet allemaal dat wij in Nederland een uitgebreide zorg voor kinderen en jongeren hebben, die zonder twijfel veel goeds doet. Ooit heb ik eens in het openbaar beweerd dat de zorg tekort schoot als die zich niet bemoeide met de psychologische positie van het kind in het gezin. Ik werd toen opgebeld door een consultatiebureauarts, een vrouw, die mij verontwaardigd zei dat de consultatiebureaus daar nu juist voor waren. Ik zei dat ik me daarvan bewust was, maar

vroeg haar of zij dat mooie ideaal ook kon waarmaken. Haar antwoord was dat zij begon te huilen en snikkend zei dat dat nu juist zo vreselijk was, dat je het zag en geen tijd had om er iets aan te doen. En U weet allemaal dat niet alleen de tijd ontbreekt, maar dat ook de organisatie, de beruchte verkokering, een belemmering is om de opdracht die de zorg heeft ook waar te maken. Dat dit alles zo is, is een gevolg van het feit dat de opdracht van de zorg onbepaald, maar het geld wel beperkt is. Dat wil zeggen dat het conflict tussen wens tot onbeperkte zorg en de maar al te reële beperking van de middelen, vanaf het hoogste niveau, de politiek, wordt doorgegeven naar beneden toe, waar men er mee moet zien uit te komen. Die tweespalt vindt U terug in de ziel van de mevrouw die mij opbelde. Als zij zich vereenzelvigd met de opdracht roept zij verontwaardigd dat zij voor alle problemen beschikbaar is, als zij zich afvraagt wat haar reële mogelijkheden zijn gaat zij huilen van onmacht. En dezelfde tweespalt is te vinden in de organisaties van de zorg. De managers moeten zorgen binnen hun begroting te blijven, de zorgverleners worden geconfronteerd met een vraag waaraan binnen die begroting niet is te voldoen. En al die zo goed bedoelende mensen leven met die randvoorwaarden, die zij blijkbaar zo vanzelfsprekend vinden dat er geen georganiseerd verzet tegen rijst zoals tegen geweld op straat. *Niemand is tevreden, maar niemand voelt zich verantwoordelijk*, dat is een van de vanzelfsprekendheden van ons collectieve systeem. En dat niemand zich verantwoordelijk voelt is weer het gevolg van het feit dat de regels door de machthebbers worden vastgesteld, en wij dat vanzelfsprekend vinden, zoals de consultatiebureauarts dat vond. En misschien is dat weer een vanzelfsprekendheid van de democratie, dat macht niet autoritair, maar in het verborgene, als het ware anoniem moet worden uitgeoefend. En krijg daar maar eens een vinger achter.

Ik zei dat de vanzelfsprekende opvatting is dat het gezin voor kinderen de ideale plaats is om in op te groeien, en als zou blijken dat ouders daarin fundamenteel tekort schieten, zoals bij mishandeling, dan zijn vanzelfsprekend de ouders daarvoor verantwoordelijk. U kent allemaal de morele verontwaardiging als er weer eens een vreselijk geval bekend wordt, en als men al niet moreel wil oordelen dan moet de dader toch wel geestelijk gestoord zijn. Ook hierin ligt een vanzelfsprekendheid verborgen, en wel een antropologie, een opvatting over het wezen van de mens. Dat is namelijk een mens, die uit zich zelf beseft wat goed en fout is, en die zich schuldig voelt als hij zich daar niet aan houdt. Zijn geweten spreekt altijd als hij iets fout doet, maar daar luistert hij dan niet naar. Want de mens in deze mensbeschouwing is begiftigd met een vrije wil, die het hem of haar mogelijk maakt het goede te doen, en het kwade te mijden. Hij is daarom ook schuldig of gek als hij zich niet aan die regels houdt, hij had immers anders gekund of werd door gekte belemmerd om in te zien wat goed was. Dat is een van onze vanzelfsprekendheden, de grondslag van onze morele opvattingen, want hij staat aan de wortel van de joods-christelijke traditie, zoals die beschreven is in het verhaal van de zondeval, de lotgevallen van de eerste mens dus. In deze opvatting weet de mens die zondigt altijd dat hij zondigt; als hij zondigt kiest hij vrijwillig voor het kwaad waarvan hij weet dat het ontoelaatbaar is. Een mooi voorbeeld daarvan is te vinden in *Oliver Twist*. Sikes, een van de boeven die Oliver hebben geroofd, vermoordt zijn vriendin Nancy. Kenden we hem tot dat moment als een wrede, ruwe, gewetenloze man, na de moord wordt hij opeens vervolgd door de ogen van Nancy, zijn geweten drijft hem tenslotte in de dood. Niet alleen wij vinden hem schuldig, hijzelf blijkt ook te weten dat hij gezondigd heeft tegen God en Gebod. Hij heeft dus niet naar de stem van zijn geweten geluisterd, en dat legt de schuld bij hem.

Ik denk dat deze opvatting in ieder geval een groot voordeel heeft voor de rust in een gemeenschap: overtredingen van de wetten van die gemeenschap zijn nooit de schuld van de gemeenschap, maar altijd die van de overtreder. Met andere woorden: de doctrine van de vrije wil legt niet alleen de schuld bij de overtreder, maar maakt ook de nadelen van een systeem, dat overtredingen uitlokt, onzichtbaar, ja, onbestaanbaar. In ons geval is dat systeem het gezin, tot voor kort onderdeel van de goddelijke orde, en nog steeds vanzelfsprekend de plaats waar kinderen in beslotenheid worden opgevoed en mishandeld, door hun ouders. En mishandelende ouders ontaard noemen geeft ons het recht ze op te sporen, maar, meer verheldert, impliceert dat ook dat wij weldenkenden onze privacy mogen handhaven, want ontaardheid, of misdadigheid is een persoonlijke afwijking, en kan geen gevolg van ons gezinssysteem zijn, dat per definitie goed is. Maar is dat wel zo?

Ik kom nu terug op mijn uiteenzetting dat wij allemaal, in onze behoefte aan privacy, getuigen van de last die het deelnemen aan de openbare sfeer op ons legt. Thuis kunnen wij daarvan bekomen, daar gelden de regels zoals wij die zelf stellen. Maar neem nu een man, zoals ik die gekend heb, die in zijn leven buitenshuis zich voortdurend gekrenkt en minderwaardig voelde omdat hij niet voor zich zelf durfde op te komen. Hij leefde dus met grote innerlijke woede tegen zichzelf én tegen iedereen die hem had gekrenkt. Wanneer deze man thuis komt heeft hij behoefte aan reparatie, en als de kinderen, of zijn vrouw, hem dan niet behandelen met het respect waarop hij thuis althans recht meent te hebben ontaardt die woede zich in een afstraffing die wij mishandeling noemen, maar die hij ziet als het verdiende loon voor een opstandig kind. Opmerkelijk was dat ook hij ook als kind slecht behandeld was, vernederd en machteloos gemaakt, de bekende transgeneratiele transmissie, het doorgeven van misstanden van ouders op kinderen.

(Even terzijde, begrijpen betekent niet vergeven, dat is een ander probleem waar ik nog op terug kom.)

Wat ik met dit voorbeeld wil aantonen is, dat met deze manier van kijken, die we begrijpen noemen, de verklaring uit de vrije wil en uit moreel tekort schieten, veranderd is naar verklaren uit oorzaken. Daarmee is een principiële wending gemaakt, daarmee wordt menselijk gedrag ondergebracht in de wetenschap, en uit de magische sfeer gehaald waar verschijnselen ex nihilo, hier dus uit een niet gedetermineerde, vrije, wil ontstaan. In dit geval is het gedrag van die man tegenover zijn kinderen goed te begrijpen als voortkomend uit zijn belevingen als kind, die ook weer voor de buitenwereld verborgen bleven achter de privacy van dat gezin.

Als we de zaak zo bezien moeten we zeggen dat die man door omstandigheden buiten zijn macht – de vroege mishandeling – niet in staat bleek zijn kinderen op te voeden volgens de normen die wij daarvoor aanleggen. Was dat zijn schuld? We weten dat mishandeld worden als kind vaak leidt tot mishandelen van de eigen kinderen. Dat had ons dus ook kunnen overkomen als wij mishandeld waren. Maar als die ouders niet anders konden, door wat zij als kind hadden meegemaakt, wie is er dan verantwoordelijk? Het antwoord dat door de eeuwen heen altijd is gegeven, is: Niemand is

verantwoordelijk. Die vanzelfsprekendheid is in Oliver Twist duidelijk te zien. Oliver wordt gered, maar de andere kinderen in het boek, Oliver's lotgenoten, zijn weerloos uitgeleverd aan de omstandigheden die door Dickens met veel overtuiging als ondraaglijk worden afgeschilderd, maar nergens in het boek is enige aanwijzing te vinden dat Dickens de gruwelijke armoede en ongelijkheid als een structureel maatschappelijk probleem ziet, hij vindt zijn oplossing toch eerder in beter georganiseerde liefdadigheid. Dat waren de vanzelfsprekendheden van zijn tijd, die hij wel betreurde, maar die nu eenmaal vanzelfsprekend onveranderbaar waren, en die zelfs geacht werden hun rechtvaardiging te vinden in de goddelijke orde, waarin ieder zijn plaats op aarde kreeg om daar de hemel te verdienen. Dat soort ongelijkheid is in onze verzorgingsstaat gelukkig veel milder geworden al bestaan er nog steeds de achterstandswijken die ik al noemde, en die wij nog steeds vanzelfsprekend vinden. En ook de man uit mijn voorbeeld: Wij begrijpen nu dat hij slachtoffer was van zijn ouders, zoals zijn kinderen van hem, maar de vraag naar de verantwoordelijkheid voor die misstand wordt nauwelijks gesteld. In ieder geval niet zoals die gesteld zou worden als niet een psychische, maar een lichamelijke kwaal over zoveel generaties zou worden doorgegeven.

Maar wat hebben de vanzelfsprekendheden die ik noemde nu te maken met het welbevinden van onze kinderen? Om dat duidelijk te maken zal ik ze kort nog eens opnoemen.

Ik noemde:

- Economische ongelijkheid.
- Het recht op privacy.
- De kloof tussen de opdracht van de zorg en zijn mogelijkheden.
- Ouders als vanzelfsprekend goede opvoeders.
- De antropologie van de vrije wil.
- De niet te lokaliseren verantwoordelijkheid.

Van economische ongelijkheid is de invloed op kinderen duidelijk, door geboren te worden in een arm gezin hebben ze een achterstand in vrijwel alle aspecten van hun persoonlijkheid, lichamelijk, maatschappelijk, naar levensverwachting, noem maar op. Als kind hebben ze een grotere kans op mishandeling, maar gelijkheid en solidariteit is bij ons nog niet zo vanzelfsprekend geworden dat wij het wegwerken van deze achterstand een hoge prioriteit geven. Natuurlijk is onze verzorgingsstaat een wonder van humaniteit, nog nooit vertoond in de wereldgeschiedenis, maar bevrediging is nu eenmaal een relatieve, geen absolute zaak, en hoe goed de kinderen op achterstand het nu ook hebben vergeleken met kinderen in verstreken eeuwen, wij vinden het nog steeds vanzelfsprekend dat zij het minder goed hebben dan onze eigen kinderen. Ik weet ook niet hoe het anders moet, ik stel het vast.

Vervolgens wil ik drie van de andere vanzelfsprekendheden gezamenlijk behandelen, namelijk het recht op privacy, de ouders als opvoeders, en tekortschietende zorg. Hierin zijn de drie spelers die door het Centrum van Kinderstudies zijn genoemd gezamenlijk aanwezig. Ik zei dat zij alledrie een vanzelfsprekendheid in hun uitgangspunten hebben, die belangrijke gevolgen heeft voor de positie en de belangen van kinderen. Privacy schermt het gezin af van bemoeienis met het gezin door de gemeenschap, en maakt het moeilijk misstanden, zelfs een zo erge misstand als kindermishandeling, te vinden. "Ouders als opvoeders" gaat er van uit dat ouders in staat zijn de taak die hun op de schouders wordt gelegd ook naar behoren te vervullen. Want ouders hebben die taak bij wet opgelegd gekregen, art. 254.2 BW stelt dat ouders het recht en de plicht hebben hun kinderen een goede opvoeding te geven. De kinder- en jeugd zorg is ingesteld om ouders daarbij te helpen, maar wij vinden het al jaren vanzelfsprekend dat zij daarin fundamenteel tekort schiet. En was bemoeienis in een hiërarchische maatschappij mogelijk omdat iedereen zich daarin schikte, in onze democratie belet het recht op privacy dat openlijk gecontroleerd wordt of het kinderen goed gaat – we weten allemaal hoe moeilijk het melden van kindermishandeling tot stand komt. En verder heeft de vanzelfsprekendheid van ouders als competente opvoeders ten gevolge dat alleen gezocht wordt naar excessen als kindermishandeling en seksueel misbruik. Maar iedere ouder weet dat opvoeden moeilijk is, en zelfs met de beste bedoelingen worden er grote fouten gemaakt. Hoe is het voor kinderen om in een gezin met een depressieve of psychotische ouder op te groeien, om een ouder in de gevangenis te hebben, om een ongewenst kind te zijn, om op te groeien in een gezin met doorlopende ruzie, om door een vader of moeder op afstand gehouden te worden, om een scheiding mee te maken. Ik zie in mijn praktijk de volwassenen die aan die toestanden als kind blootgesteld zijn geweest, en ik ben er van overtuigd dat, als het vanzelfsprekend was geweest dat de zorg zich op volwaardige wijze met het gezin had kunnen bemoeien – dat wil zeggen dat de zorg daarvoor de nodige deskundigheid, tijd en mankracht had gehad – die kinderen en die volwassenen een beter leven gehad zouden hebben.

Het bezoek aan het consultatiebureau is vooral in het eerste levensjaar van het kind heel hoog. Dat betekent dat de meeste ouders gesteld zijn op raad en steun. Dat gaat dan vrijwel uitsluitend over lichamelijke problemen, want de bureaus hebben geen tijd voor een gesprek dat de gezinssituatie, en de problemen van het gezin aan de orde zou stellen. Bovendien schamen mensen zich veel meer voor psychische dan voor lichamelijke problemen. In het licht van wat ik eerder zei over de verborgen vijandigheid die mensen voelen tegenover de buitenwereld waaraan zij zich moeten aanpassen, zou het een taak van de zorg moeten zijn om een klimaat te scheppen dat de hulp als een handreiking laat beleven in plaats van een controle - zoals hij nu vaak in de eerste plaats beleefd wordt. Dat kan wel. We hebben in Nederland een leerplicht, maar vrijwel iedereen ziet de school als een onmisbare voorziening, waarvan zij hun kinderen graag gebruik laten maken. En de plicht komt alleen in het vizier als een kind zich daar zelf of door toedoen van zijn ouders aan onttrekt. Zo vanzelfsprekend zou ook hulp bij opvoeding moeten worden, om ouders en kinderen zo veel mogelijk te vrijwaren voor de fouten die alle ouders bij de opvoeding onvermijdelijk maken. Kindermishandeling wordt in dit licht niet langer een afwijking van ontaarde ouders, maar een symptoom van tekortschietende gemeenschapsbemoeienis met gezinnen. Bestuderen van de redenen waarom ouders mishandelen zou mishandeling uit de morele sfeer halen en plaatsen in de wetenschappelijke sfeer, waar determinanten kunnen worden aangewezen, en wegen kunnen worden bedacht om die excessen te voorkomen. De karakteristieken van daders van kindermishandeling tonen aan dat dat over het algemeen geen gewetenloze bruten zijn, maar verdwaalde mensen met gevoels- en persoonlijkheidsstoornissen. Dat wij kinderen bij wet ook aan deze mensen blijken toe te vertrouwen zou zelfs de vraag op kunnen roepen of het

recht op ouderschap wel zo vanzelfsprekend zou moeten zijn als het nu is. Dit probleem wordt wel onder ogen gezien bij adoptie, waar ouders danig gescreend worden, maar vanzelfsprekend doen wij dat bij natuurlijke ouders niet. Maar als wij dat dan niet doen lijkt het mij vanzelfsprekend dat de gemeenschap zich verantwoordelijk dient te stellen voor de gevolgen van deze aan ouders gelaten vrijheid om de plicht tot opvoeden op zich te nemen. Een systematisch aangeboden en toereikende opvoedhulp, in psychologische, financiële en maatschappelijke zin zou dan vanzelfsprekend moeten zijn.

Ik wil nog één vanzelfsprekendheid noemen die eigenlijk alle genoemde samenvat. Het is vanzelfsprekend dat de zorg voor volwassenen en kinderen in verschillende compartimenten is ondergebracht. Maar ieder kind wordt volwassen, iedere volwassene is kind geweest. Kinderen lijden onder de gebreken van hun ouders, ouders lijden onder de problemen die zij met hun kinderen krijgen. De scheiding tussen kinderzorg en volwassenenzorg verbloemt dat het geheel een kwestie is van geestelijke gezondheid van de bevolking. Daarvoor bestaat geen structureel beleid, en het bestaan van tienduizenden mishandelde kinderen is daarvan een bewijs, evenals de grote frequentie van de persoonlijkheidsstoornissen die bij ouders worden aangetroffen. En zo zijn ook relatieproblemen in gezinnen, en de daar uit voortvloeiende scheidingen schadelijk voor kinderen, maar relatietherapie, naar mijn ervaring zeer effectief, is vrijwel uit de collectieve zorg verdwenen.

Ik begon met te stellen dat Het Centrum voor Kinderstudies zich mede moest bezinnen op die problemen die moeilijk zichtbaar worden omdat ze verborgen zijn achter vanzelfsprekendheden. De problemen die ik noemde beschouwde ik allemaal als veroorzakers van leed voor ouders en kinderen. Nu wordt dit Centrum een wetenschappelijk Centrum. Daarbij moet dus worden nagedacht wat men onder wetenschap wil verstaan. Wetenschap, zo is de klassieke opvatting, is waardenvrij. Maar sinds de jaren zestig is er een opvatting dat wetenschap óók de taak heeft de resultaten van zijn onderzoek maatschappelijk relevant te maken. Ik zeg niet dat dat moet. Maar er is wel een fundamenteel verschil tussen een instituut dat onderzoek doet binnen de bestaande randvoorwaarden, en een instituut dat mede de vanzelfsprekendheden opspoort en onderzoekt op hun effecten. U zult begrijpen dat ik ons allen toewens dat dit Instituut zich ook op het laatste richt. Alle problemen die ik vandaag noemde zijn problemen tussen mensen, dat wil zeggen gevoelsproblemen, want gevoelens regelen de betrekkingen tussen mensen. Gevoelens zijn niet onze meest innerlijke voor ieder verborgen wereld, gevoelens zijn integendeel de manier waarop wij ons tot elkaar verhouden. Het terrein van de gevoelens is het terrein van de menselijke betrekkingen, en dus ook het terrein waarop dit Centrum zich gaat bewegen. En als aandacht voor gevoelens U te wishy washy in de oren klinkt, vervang het dan door aandacht voor geestelijke gezondheid. Want dat is ook een gebied dat we tot nu toe vanzelfsprekend hebben verwaarloosd, vergelijk het maar met de lichamelijke zorg.

Nog even terug naar Oliver Twist. Veel van wat hij als vanzelfsprekend moest meemaken is dat voor ons gelukkig niet meer. Zijn moeder kreeg een buitenechtelijk kind, en kwam om door honger en ziekte op haar zwerftocht als verstoteling. Naar de mensen, kinderen en volwassenen, uit de onderste lagen keek niemand om, behalve een sporadische liefdadigheid, maar een diefstal uit een rijk huis was voldoende om twee detectives uit Londen naar de voorsteden te laten reizen om de zaak te onderzoeken. Wij verbazen ons dat dat vanzelfsprekend gevonden werd, zoals naar ik hoop latere generaties zich over onze vanzelfsprekendheden zullen verbazen. Oliver vroeg om een beetje meer, en wij weten dat hij daarmee niet alleen om een beetje meer eten vroeg, maar om meer van alles wat een kind nodig heeft, en dat hem als vanzelfsprekend onthouden werd. Waar zou Oliver vandaag om vragen? Wat vragen de mishandelde kinderen? Hebben zij eigenlijk wel wat te vragen? Wij hebben toch een nooit eerder gekende zorg? Wij zijn ons toch van de problemen bewust? Wij hebben toch vertrouwensartsen, meldpunten, wat zouden we nog meer kunnen doen, wat heeft Oliver nog te vragen? Ik herinner U aan mijn huilende consultatiebureauarts, en hoe zij huilde om de kloof tussen wat zij zou moeten doen, en wat zij kon doen, hoe zij huilde omdat zij haar impliciete belofte aan de kinderen en hun ouders niet waar kon maken. En ik denk dat in onze tijd Oliver dat zou vragen: Please Sir, mag wat U mij belooft een beetje meer waar worden?.

En mijn wens voor het Centrum voor Kinderstudies is dat zij daarbij zullen kunnen helpen, ondanks alle vanzelfsprekendheden die dat onmogelijk lijken te maken.

Het kind: wiens pakkie an....?

J.E. Doek

“The relationship between the family and the state is one of the perennial questions of history. Striking the right balance between autonomy and social interventions remains a pre-eminent policy decision for all concerned with the well-being and the rights of children”¹

1. Inleiding

De vraag wie verantwoordelijk is voor een kind zal waarschijnlijk wereldwijd (in beginsel) hetzelfde antwoord krijgen: de ouders. De mededeling in artikel 18 IVRK (Internationaal Verdrag voor de rechten van het Kind): “Parents (----) have the primary responsibility for the upbringing and development of the child” bevat dan ook weinig nieuws of is – zo men wil – een bevestiging van de universele geldigheid van bovenvermeld antwoord. Maar datzelfde artikel laat het hier niet bij: States Parties shall render appropriate assistance to parents (and legal guardians) in the performance of their child-rearing responsibilities and shall ensure the development of institutions, facilities and services for the care of children” aldus het tweede lid van artikel 18 IVRK. Het kind en – in de terminologie van de preambule van het IVRK – de “full harmonious development of her or his personality” is niet alleen “het pakkie an” van de ouders maar ook van de overheid. En daarbij gaat het niet alleen om “appropriate assistance” maar zo nodig ook om “protection” en de daarmee gepaard gaande interventie (zie bijvoorbeeld artikel 19 IVRK). Maar als het gaat om de verantwoordelijkheid voor het kind en diens “full and harmonious development” moet de eigen rol van het kind niet uit het oog worden verloren. Het is een van de belangrijke verworvenheden van het door 191 (van de 193) staten in deze wereld geratificeerde IVRK dat aan die eigen rol van het kind een duidelijke plaats wordt gegeven. Aan de ene kant wordt van de ouders verwacht dat zij het kind voorzien van “appropriate direction and guidance in the exercise by the child of the rights recognized in the present convention in a manner consistent with the evolving capacities of the child (art. 5 IVRK).

Aan de andere kant verplicht de overheid zich “to assure to the child capable of forming her or his views, the right to express those views freely in all matters affecting the child” en tevens dat deze “views being given due weight in accordance with the age and maturity of the child (art. 12 IVRK). Anders gezegd en met verwijzing naar het bovenstaande citaat van Michael Freeman: het gaat om meer dan striking the right balance between autonomy (van de ouders) en social interventions (van de overheid). Dat juiste evenwicht moet gevonden worden tussen drie polen: the autonomy of parents (or the family), state intervention en wat John Eekelaar heeft genoemd “the dynamic self determination” van het kind. In het vinden van dit juiste evenwicht spelen de aard, omvang en de grenzen van de verantwoordelijkheid van de ouders, de overheid en het kind zelf een belangrijke rol. In deze bijdrage zal ik mij moeten beperken tot het aangeven waar het evenwicht kan worden gevonden. Dit alles speelt zich af op wat ik zou willen noemen het microniveau. Maar het IVRK maakt duidelijk dat het kind ook een pakkie an is van de internationale gemeenschap. Dit blijkt niet alleen uit de IVRK zelf (zie bijvoorbeeld art. 24 laatste lid dat verwijst naar “international co-operation”) maar ook uit de talrijke internationale verklaringen die (mede) tot doel hebben het welzijn en/of de implementatie van de rechten van het kind te bevorderen. Zie in dit verband o.a. de Special Session on Children van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (8-10 mei 2002) die leidde tot de aanvaarding van een “international plan of action”. Maar het gaat het bestek van dit artikel te buiten daarop nader/uitvoerig in te gaan.

2. Wiens pakkie an? De ouders

Anders dan in de Engelse Children Act 1989 wordt in het Nederlandse Burgerlijk Wetboek (BW) het accent niet gelegd op de ouderlijke verantwoordelijkheid. In de relatie ouder-kind ligt het accent vooral op het ouderlijk gezag en dit gezag omvat de plicht en het recht van de ouder zijn kind te verzorgen en op te voeden (art. 1:247, lid 1 BW). In deze benadering wordt nog steeds de indruk gewekt dat het gezag een zelfstandige betekenis heeft en een bron van verantwoordelijkheid is. De wetgever heeft bij de vele wijzigingen in de regeling van het gezag de kans laten liggen om het gezag in een duidelijk instrumentele zin te regelen. Dit is meer dan een kwestie van semantiek. Het gaat om de juridische conceptualisering van de opvoedingsrelatie ouder-kind. De wetgever had voorop moeten stellen dat een ouder de (eerst) verantwoordelijke is voor de opvoeding en verzorging van het kind. Dit zou niet alleen in lijn zijn met artikel 18 IVRK maar het zou ook het gezag de instrumentele rol geven die het juridisch gesproken heeft. Het zou bovendien de beperking c.q. ontneming van het gezag tot een minder dramatische maatregel kunnen maken. Door de plicht tot verzorging en opvoeding – en daarmee tevens de verantwoordelijkheid voor het welzijn van het kind, zie het tweede lid van art. 1:247 BW – af te leiden van het gezag wordt gesuggereerd dat de aantasting van dat gezag ook een einde maakt aan die verantwoordelijkheid.

Kortom: de bestaande wettekst weerspiegelt een verouderd, op ouderlijke autoriteit i.p.v. op ouderlijke verantwoordelijkheid berustend idee van de opvoedingsrelatie ouder-kind. Ter vermijding van misverstand: dit is geen nieuwe conclusie. Reeds in 1975 werd door zeven jeugdrecht specialisten een wettekst gesuggereerd die het accent legt op het instrumentele karakter van het gezag. De door hen voorgestelde wettekst begint als volgt: “Ouders zijn verantwoordelijk voor de verzorging en opvoeding van hun minderjarige kinderen. Te dien einde hebben zij ouderlijk gezag over deze kinderen (---)”. De Hoge Raad heeft onlangs nog eens het instrumentele karakter van het ouderlijk gezag bevestigd door erop te wijzen dat dit “recht” is gegeven in het belang van het kind en daarom niet kan worden losgezien van de verplichting dit belang te dienen³. In de terminologie van artikel 18 IVRK “The best interests of the child will be their basic concern”.

Als het gaat om de aard en de omvang van de ouderlijke verantwoordelijkheid volstaat het Nederlandse BW met een algemene formulering: Onder verzorging en opvoeding worden *mede* verstaan de zorg en de verantwoordelijkheid voor

het geestelijk en lichamelijk welzijn van het kind en het bevorderen van de ontwikkeling van zijn persoonlijkheid (art. 1:247 BW, lid 2 BW).

Teneinde deze zorg en verantwoordelijkheid te kunnen waarmaken beschikt de ouder binnen het kader van zijn gezag over diverse bevoegdheden. In het Nederlands recht wordt o.a. aangenomen dat een ouder de bevoegdheid heeft te bepalen waar het kind zal verblijven, het kind ook tegen diens wil te plaatsen in een inrichting⁴, beslissingen te nemen met betrekking tot het door het kind te volgen onderwijs of de door het kind te ondergaan medische behandeling. Overigens hebben deze bevoegdheden geen absoluut karakter zoals o.a. blijkt uit de bepalingen betreffende de geneeskundige behandelingsovereenkomst (art. 7: 446 e.v. BW). Bovendien wordt in ons recht aangenomen dat er sprake is van "een afnemend getij" van het ouderlijk gezag⁵ in lijn met de opdracht aan ouders gegeven in artikel 5 IVRK om rekening te houden met de "evolving capacities" van het kind.

Het gaat het bestek van deze bijdrage te buiten om nader in te gaan op het (mogelijke) gebruik en de grenzen van deze bevoegdheden.

Ik wil me beperken tot de vraag of de zorg en de verantwoordelijkheid voor het geestelijk en lichamelijk welzijn van het kind en het bevorderen van de ontwikkeling van zijn persoonlijkheid het gebruik van geweld kan rechtvaardigen. In het jargon van de recente Nederlandse discussie: behoort de pedagogische tik te worden verboden?

Laat ik beginnen met op te merken dat de reductie van het fundamentele probleem van de toelaatbaarheid van geweld in de opvoeding tot deze vraag het probleem trivialiseert en inspeelt op onzekerheden van ouders en sentimenten van volwassenen. De discussie die zich onlangs in het Nederlandse parlement afspeelde rond vorenvermelde vraag, mag wat mij betreft en gezien vanuit de rechten van het kind worden beschouwd als een treurig dieptepunt.

Waar gaat het om?

Artikel 37 IVRK bepaalt het uitgangspunt: "No child shall be subjected to torture or other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment". Een soortgelijke bepaling is te vinden in o.a. artikel 7 IVBPR (Intern. Verdrag inzake Burger en Politieke Rechten) en artikel 3 EVRM (Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens).

De Human Rights Committee zegt in zijn interpretatie van artikel 7 – een interpretatie die mijns inziens onverkort ook geldt voor artikel 37 IVRK - "The aim of the provisions of article 7 is to protect both the dignity and the physical and mental integrity of the individual (---). The text of article 7 allows of no limitation"⁶.

De ouderlijke verantwoordelijkheid voor het geestelijk en lichamelijk welzijn van het kind brengt derhalve in het licht van artikel 37 IVRK met zich mee dat ouders zich moeten onthouden van activiteiten die een aantasting c.q. schending opleveren van de "dignity and the physical and mental integrity" van hun kind.

Het behoeft geen betoog dat dit betekent dat een ouder zich in het kader van de opvoeding en verzorging van zijn kind moet onthouden van (ernstige vormen van) kindermishandeling van fysieke, seksuele en/of geestelijke aard. De sancties ingeval van mishandeling door ouders/verzorgers en de bescherming die een kind daaraan volgens de staatssecretaris (en haar voorgangers) kan ontnemen zijn te vinden in o.a. artikelen 300 e.v. en 242 t/m 249 Sr.

Helaas moet aan de hand van recente rechtspraak worden geconstateerd dat het met de werking van artikel 300 SR ter bescherming van een kind tegen fysiek geweld van zijn ouders slecht gesteld is in Nederland.

Aan een vader was ten laste gelegd dat hij in de periode van 1 januari 1992 tot en met 1 juni 1996 meermalen zijn kind tegen het hoofd en/of de rug en/of billen heeft geslagen en/of tegen de benen heeft geschopt en/of de arm met kracht op de rug heeft gedraaid en/of de keel heeft dichtgeknepen. In zijn beslissing stelde het Haagse Gerechtshof dat wel aannemelijk is geworden dat de vader op bepaalde momenten hardhandig is opgetreden tegen zijn kind maar dat niet bewezen is dat hij daarbij de grenzen van het ouderlijk tuchtrecht heeft overschreden. Het Hof spreekt de vader vrij van de ten laste gelegde mishandeling. Ook uit andere recente rechtspraak mag worden afgeleid dat het ouderlijk tuchtrecht nog steeds als verweer mag en kan worden gehanteerd. Als het feitelijk gedrag binnen de grenzen van het ouderlijk tuchtrecht valt levert dit geen mishandeling op⁷.

Nu de rechtspraak het ouderlijk tuchtrecht kennelijk toelaat als een kwalificatieverweer (zie ook noot 7) moet worden geconcludeerd dat in tegenstelling tot de suggestie van het ministerie van justitie artikel 300 Sr geen voldoende bescherming biedt tegen "inhuman and degrading treatment or punishment". Erger nog: het impliceert dat, om in de terminologie van de Engelse wetgeving te spreken, "reasonable chastisement" in Nederland is toegestaan. Bij gebrek aan nadere regels is niet duidelijk welke vormen van lichamelijk geweld nog vallen binnen de grenzen van het ouderlijk tuchtrecht. Dit is overgelaten aan het oordeel van de rechter en die kan zoals de beslissing van het Haagse Hof aangeeft, ruime grenzen stellen. Het Engelse recht staat ouders toe "reasonable chastisement" toe te passen en als aan een ouder mishandeling (assault) ten laste wordt gelegd kan hij een beroep doen op deze bevoegdheid d.w.z. de vervolgende instantie moet "beyond reasonable doubt" aantonen dat het gedrag van de ouder de grens van het toegestane "reasonable chastisement" te buiten ging. Nederland heeft weliswaar geen uitdrukkelijke bepaling die het toepassen van redelijke lijfstraffen in de opvoeding toestaat maar de praktijk van de strafrechtspraak levert hetzelfde resultaat op: een ouder kan haar/zijn kind ongestraft lichamelijk tuchtigen zolang het binnen redelijke grenzen blijft (en dat is veel ruimer dan de incidentele pedagogische tik). Ik ben derhalve van mening dat voor Nederland dezelfde conclusie geldt die het Europese Hof voor de rechten van de mens trok in een recente zaak tegen Engeland namelijk dat "the law did (and does) not provide adequate protection to the applicant (in dit geval: een stiefkind dat door stiefvader was geslagen) against treatment or punishment contrary to article 3 ECHR"⁸. (European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms).

Maar wat dan ten aanzien van de pedagogische tik? Men zou toch niet willen beweren dat een bescheiden tik, klap, dreun op de billen schadelijk is voor de ontwikkeling? De heer Spong, een bekend strafrechtadvocaat liet desgevraagd weten dat hij ook wel eens door zijn vader was geslagen en dat hij daar geen schade van had ondervonden. Hij was

toch goed terecht gekomen? Deze en dergelijke beschouwingen – o.a. ook de vraag of en zo ja in welke omstandigheden een tik, klap etc. toelaatbaar zou kunnen zijn – geven aan dat het slecht gesteld is met het respecteren van de rechten van het kind: zij zijn beledigend voor de waardigheid van het kind als subject van rechten. Het is ondenkbaar dat een soortgelijke discussie zou worden gevoerd over een mogelijke correctionele tik uit te delen in de relatie tussen bijvoorbeeld twee echtgenoten.

Dit soort discussies gaat bovendien voorbij aan de kern van het probleem: het gebrek aan respect voor de waardigheid en de fysieke en geestelijke integriteit van het kind. Ik sluit mij derhalve volledig aan bij de opvatting van Mr. Loucaides, rechter in het Europese Hof die stelde: “Corporal punishment is nothing less than a deliberate assault on a person’s dignity and physical integrity ..... Beating any person as a method of punishment for whatever wrongdoing on his part .... is nowadays an unacceptable form of punishment and it amounts in my view to inhuman and degrading treatment. The number, intensity or hardness of the strokes or the fact that they do or do not cause physical injuries are, in my view, immaterial factors in determining whether corporal punishment amounts to inhuman and degrading treatment. The nature of such punishment in itself is a sufficiently severe blow to and degradation of the personality of the individual as to amount to such treatment”.

Kortom, geen kruideniersdiscussie in de trant “mag het iets meer zijn? c.q. “moet het iets minder zijn?”, maar een royale uitvoering van de aanbeveling van het VN Comité voor de rechten van het kind: “(---) to prohibit the use of all forms of mental or physical violence against children, including corporal punishment, within the family”⁹. Dit verbod is niet noodzakelijk van strafrechtelijke aard¹⁰. In lijn met verscheidene andere landen en met gebruikmaking van zeer concrete conceptwetteksten¹¹ kan een verbod in het BW worden opgenomen. Het is overigens teleurstellend dat de Nederlandse regering in haar recente tweede rapport aan het VN Comité in het geheel geen aandacht besteedt aan die aanbeveling.

Tenslotte en volledigheidshalve: het wijzigen van de wet is slechts een begin van een doorgaand proces met het doel om opvattingen en praktijken te veranderen via een goede en gerichte voorlichting over het onaanvaardbare van geweld in de opvoeding en over de mogelijke alternatieve vormen van disciplineren. Ouderlijke verantwoordelijkheid moet de nodige ruimte krijgen en ook worden ondersteund o.a. door diverse overheidsmaatregelen (zie hierna). Maar het behoort (ook) tot de taak van de overheid dat er vanuit mensenrechtelijk oogpunt grenzen moeten worden gesteld aan de wijze waarop die verantwoordelijkheid wordt gepraktiseerd.

Na deze ietwat uitvoerige beschouwing over de ouderlijke verantwoordelijkheid, nu iets over de verantwoordelijkheid van de overheid.

3. Wiens pakkie an? De overheid

Lezing van het Internationale Verdrag inzake de Rechten van het Kind leert dat de Nederlandse overheid door de ratificatie ervan vele en uiteenlopende verplichtingen op zich heeft genomen teneinde de volledige en harmonieuze ontwikkeling van de persoon van elk kind te bevorderen.

Deze verplichtingen kunnen worden gecombineerd onder de bekende 4 P’s: Provisions, Prevention, Protection and Participation. Een uitvoerige behandeling van deze verantwoordelijkheid van de overheid voert in dit verband te ver. Laat ik volstaan met enkele voorbeelden.

Provisions: De overheid dient de nodige voorzieningen te treffen teneinde te bevorderen dat het kind kan genieten “the highest attainable standard of health (art. 24 IVRK) met bijzondere aandacht voor het gehandicapte kind (art. 23 IVRK). Het vele wat de Nederlandse overheid in dit verband doet wordt o.a. beschreven in hoofdstuk VI van het tweede rapport over de uitvoering van het IVRK. Hetzelfde kan worden gezegd met betrekking tot de verwezenlijking van het recht op onderwijs (art. 28 IVRK). Prof. Ben Vermeulen merkt op dat de overheid terughoudend dient te zijn in het formuleren van normatief inhoudelijke onderwijsdoelen. Ter wille van de vrijheid van individu en groep dient zij zoveel mogelijk ruimte te laten aan de eigen onderwijsdoelstellingen en het eigen mensbeeld van individu/groep¹². Maar hij gaat in deze stellingname voorbij aan het feit dat de Nederlandse overheid zich heeft gecommitteerd aan de onderwijsdoelstellingen neergelegd in artikel 29 IVRK¹³.

Prevention: Activiteiten in dit verband zijn veelal impliciet inbegrepen in de voorzieningen op o.a. het terrein van bijvoorbeeld de gezondheidszorg en het voorzien in een levensstandaard geschikt/passend voor/bij de fysieke, mentale en sociale ontwikkeling van het kind (art. 27 IVRK). De term “prevention” komt zeker in vergelijking met de term “protection” of “to protect” maar weinig expliciet voor in het IVRK. Het is wellicht niet verrassend dat de plicht om preventieve maatregelen te nemen met name wordt vermeld in verband met kindermishandeling en verwaarlozing binnen het gezin c.q. de opvoedingscontext (art. 19 IVRK) en in relatie tot de betrokkenheid (van kinderen) bij drugsproductie en – handel (art. 33), commerciële seksuele exploitatie (kinderprostitutie en – pornografie; art. 34) en de ontvoering en handel in kinderen (art. 35 IVRK).

Protection: in het IVRK zijn verscheidene bepalingen te vinden die de overheid verantwoordelijk maken voor het treffen van de nodige en uiteenlopende maatregelen om het kind te beschermen tegen bijvoorbeeld alle vormen van kindermishandeling (art. 19 IVRK). Niet zelden gaat de plicht tot het verschaffen van speciale of passende bescherming (art. 20 IVRK; special protection of the child deprived of family environment; art. 22 IVRK vluchtelingenkinderen) gepaard met de eis de nodige bijstand/assistentie te verlenen. Zie verder in het bijzonder de artikelen 32 t/m 36 IVRK; de bescherming tegen allerlei vormen van economische, seksuele of andersoortige exploitatie.

Participation: ging het in de andere drie categorieën om concrete voorzieningen c.q. maatregelen die de overheid zelf treft c.q. laat uitvoeren met overheidssteun, de verantwoordelijkheid met betrekking tot de participatie (van kinderen/jeugd) is lastiger waar te maken.

Gaat het om betrokkenheid bij voor het kind relevante beslissingen door (semi) overheidsorganen, dan kan de overheid duidelijke regels stellen (zie in verband met artikel 12 IVRK – het recht om gehoord te worden – artikel 809 RV en de regels betreffende medezeggenschap, schoolraden e.d.). Maar binnen de privé sfeer van het gezin staat deze verantwoordelijkheid vrijwel uitsluitend in het teken van bevorderen en/of faciliteren van participatie. Dit sluit niet uit dat zeer concrete voorzieningen worden getroffen; zie in dat verband de betrokkenheid van jongeren bij medische beslissingen (art. 7:452 BW).

Overzien wij dit geheel aan verantwoordelijkheden van de overheid op grond van het IVRK, dan mag mijns inziens om te beginnen worden gesteld dat in de Nederlandse verzorgingsstaat zoals die na WO II is ontstaan, veel daarvan op een behoorlijke wijze wordt waargemaakt (zie ook het eerder genoemde 2e periodieke rapport van Nederland over de uitvoering van het IVRK van maart 2002). Toch is er aanleiding voor enige kritische kanttekeningen bij het overheids-optreden in de sfeer van bijvoorbeeld “prevention” en “protection”. Maar eerst een algemene, structurele opmerking.

De Nederlandse verzorgingsstaat wordt gekenmerkt door het beginsel van de subsidiariteit en door groeiende decentralisatie. De subsidiariteit – de overheid voert preventieve, zorgende en beschermende activiteiten nodig om haar verantwoordelijkheid waar te maken eerst dan zelf uit als particuliere organisaties (gesteund door de overheid) die activiteiten niet of onvoldoende ontplooiën¹⁴ – mag nimmer een excuus zijn voor niet optreden waar dat nodig is (in dat verband vormt de veelheid en de verkokering van voorzieningen op het terrein van de jeugdzorg (hulpverlening en bescherming) al meer dan 25 jaar een chronisch probleem, vooral ook omdat het verhindert dat kinderen en jeugdigen tijdig en op de meest effectieve wijze de hulp krijgen die ze nodig hebben. De overheid is in de afgelopen 25 jaar – en tot op de dag van vandaag – meer geïnteresseerd geweest in het beschermen van de belangen van gevestigde hulpverleningsorganisaties (met een beroep op o.a. het subsidiariteitsbeginsel) en beroepsgroepen dan in de effectieve toepassing van de rechten van kinderen op doeltreffende hulpverlening. Er is ongelooflijk veel tijd besteed aan organisatorische discussies, reorganisaties, mislukte pogingen tot nauwere samenwerking en andere onderdelen van het kennelijk populaire spelletje “Stratego”. De wet op de jeugdhulpverlening heeft niet de beoogde samenhangende efficiënte en effectieve jeugdhulpverlening gebracht. De thans bij de Kamer ahangende Wet op de Jeugdzorg zal daarin ook niet slagen. Het is typerend voor de arrogantie van de macht of het “ijzeren-heinig” doorzetten van het eigen gelijk dat de huidige regering een zeer kritisch commentaar van de Raad van State in feite negeert. Gelukkig zijn er binnenkort verkiezingen en derhalve een geheel gratis advies aan de nieuwe regering: trek het wetsvoorstel jeugdzorg zo spoedig mogelijk in, zet precies op een rij wat de werkelijke problemen zijn in de jeugdzorg en kom dan met een wetsvoorstel dat die problemen ook met-terdaad kan oplossen.

De decentralisatie in de vorm van het overhevelen van taken en verantwoordelijkheden voor de jeugdzorg naar provincies en gemeenten is vergevorderd. Maar zij laat de eindverantwoordelijkheid van de centrale overheid onverlet. Die kan en moet worden aangesproken door de tekorten in de kwaliteit/beschikbaarheid van jeugdzorg. Nederland is partij bij het IVRK en de Nederlandse (=centrale) regering heeft verplichtingen aangegaan; de provincies en gemeenten hebben niet het IVRK geratificeerd. Het is de taak van de centrale regering te zorgen voor een goede uitvoering van het IVRK ook op provinciaal en gemeentelijk niveau. In dat verband is van belang dat de Nederlandse overheid zich heeft verplicht om terzake allerlei maatregelen te zullen nemen “in de ruimste mate waarin de hun ter beschikking staande middelen dit toelaten” (artikel 4 IVRK). Anders gezegd: decentralisatie is geen en mag niet een bezuinigingsmaatregel zijn. De provincies en gemeenten moeten worden voorzien van toereikende financiële middelen en de centrale overheid zal moeten zorgen dat de besteding ervan bijdraagt aan een goede uitvoering van het IVRK.

Terug naar mijn kritische kanttekeningen.

Preventie: de overheid heeft het grote belang van algemene en speciale preventie onderkend en derhalve worden diverse maatregelen genomen om een goed jeugd-, onderwijs-, arbeids-, arbeidstoelidings- en veiligheidsbeleid (met inbegrip van aandacht voor sport en vrije tijdsbesteding) te ontwikkelen en uit te voeren. Speciale maatregelen van preventieve aard zullen worden gericht op jongeren in risicosituaties. Een en ander wordt nader uitgewerkt in een recente regeringsnota: “Vasthoudend en effectief”. Versterking van de aanpak van jeugdcriminaliteit¹⁵.

De ontwikkeling van opvoedingsondersteuningsprojecten en programma's zoals “Communities that Care” mag gerust zeer bemoedigend worden genoemd. Maar twee opmerkingen wil ik graag maken:

- de geschiedenis herhaalt zich. Ongeveer een eeuw geleden was de bezorgdheid over de toenemende jeugdcriminaliteit ook de reden voor allerlei sociale maatregelen inclusief de introductie van mogelijkheden om in de opvoeding in te grijpen o.a. ter voorkoming van het ontstaan van jeugdmisdadigheid¹⁶;
- de booming business van preventie lijkt haar ontstaan vooral te danken te hebben aan de toegenomen ernst en de zorgelijke omvang van de jeugdcriminaliteit. Het heeft er alle schijn van dat het belang van de veiligheid c.q. het gevoel van veiligheid van burgers en de openbare orde hier de voornaamste drijfveer is en niet zozeer het recht van elk kind – ook het kind dat niet tot de groep potentiële delinquenten behoort – op een volledige en harmonieuze ontwikkeling van haar/zijn persoon. De pragmaticus zal terecht opmerken dat *niet* het *ontstaan* van al deze preventieve activiteiten van belang is maar het simpele feit dat zij *bestaan*. Maar waakzaamheid is geboden. In de eerste plaats kan worden getwijfeld aan het voortbestaan ervan als de aandacht voor c.q. de bezorgdheid over de jeugdcriminaliteit afneemt.

In de tweede plaats: het voorkomen van jeugdcriminaliteit als primaire drijfveer achter preventie kan ook worden gebruikt ter rechtvaardiging van aanzienlijke inbreuken op het respect for family and private life (art. 8 EVRM). Het doel kan de middelen gaan heiligen.

Een rights based approach wordt in het huidige preventiebeleid node gemist, een benadering die erop gericht zou moeten zijn een goed evenwicht te vinden tussen enerzijds het belang van de samenleving en anderzijds de rechten van kinderen en ouders.

Protectie: volgens redelijk conservatieve schattingen worden in Nederland jaarlijks ongeveer 50.000 (tot 80.000) kinderen ernstig verwaarloosd en/of mishandeld.

In 1972 gingen vier Bureaus Vertrouwensarts van start met het doel het melden en adviseren ten behoeve van de aanpak van kindermishandeling te bevorderen. In een proces van dertig jaar dat gekenmerkt werd door een ongekend stroperige besluiteloosheid, hebben deze bureaus zich ontwikkeld tot Advies- en Meldpunt Kindermishandeling. Als klap op de wetgevende vuurpijl zal nu in de wet op de jeugdhulpverlening de bepaling worden opgenomen dat professionals die in beginsel onder de geheimhoudingsplicht vallen bevoegd zijn (een vermoeden van) kindermishandeling te melden. Van enigerlei meldingsplicht is geen sprake. De overheid vertrouwt al meer dan 10 jaar op de bereidheid van de beroepsgroepen om meldcodes inzake kindermishandeling op te stellen en toe te passen. Dit heeft tot niets geleid en een professional kan een evident geval van kindermishandeling negeren zonder dat dit zelfs tuchtrechtelijke consequenties heeft (om van civiel of strafrechtelijke consequenties maar te zwijgen). De conclusie moet zijn dat de kwaliteit c.q. de effectiviteit van de bescherming van kinderen tegen kindermishandeling in Nederland onder de maat is.

Er wordt in ongeveer 20.000 gevallen van kindermishandeling een melding gedaan c.q. een advies gevraagd (2000: 5801 meldingen; 15.549 adviesaanvragen).

De vraag of dit in die 20.000 gevallen ook leidt tot een effectieve aanpak, d.w.z. dat verdere mishandeling wordt voorkomen en dat het slachtoffer de behandeling krijgt die nodig is kan niet worden beantwoord. Er is tot op de dag van vandaag geen representatief onderzoek gedaan waarin de effectiviteit van de aanpak via de AMK's is geëvalueerd. Kortom: Nederland doet in beschermend opzicht te weinig en kan niet met enige zekerheid stellen dat wat wel gebeurt ook effectief is. Kortom, een treurig makende conclusie die naar mijn mening wordt bevestigd door de rapportage van de Nederlandse regering over de uitvoering van het IVRK.

Uiteraard: aanpassing van wetgeving, deskundigheidsbevordering, ontwikkeling van nieuwe methoden en samenwerkingsmodellen en draaiboeken zijn belangrijk (zie hoofdstuk V, para I van genoemd rapport). Maar wordt het ondertussen – gezien ook het nog steeds stijgende aantal meldingen en adviesaanvragen – geen tijd dat we systematisch na gaan of dit alles ook werkelijk het mishandelde kind helpt?

Laat ik afronden met enige conclusies:

- er is geen twijfel mogelijk: de overheid is mede verantwoordelijk voor het bevorderen van de volle en harmonieuze ontplooiing van het kind. Dit vloeit voort uit het IVRK en wordt door de Nederlandse overheid ten volle erkend. De vele en uiteenlopende maatregelen in de sfeer van o.a. gezondheidszorg, onderwijs, jeugdhulpverlening en jeugdbescherming vormen daarvan het overtuigende bewijs;
- maar betwijfeld moet worden of deze inspanningen werkelijk en ten volle zijn gebaseerd op bereidheid de rechten van het kind volledig en onverkort te respecteren en te verwezenlijken. Preventie lijkt vooral te worden aangedreven door bezorgdheid over de openbare orde en veiligheid terwijl de bescherming van het mishandelde kind nog steeds niet zo effectief is als zou moeten en kunnen.

4. *Wiens pakkie an? Het kind zelf*

De vraag of en zo ja in welke mate het kind zelf een verantwoordelijkheid draagt voor zijn eigen ontplooiing laat zich niet met een simpel "ja" of "neen" beantwoorden. Bij de vier P's heb ik ook melding gemaakt van "Participation". In brede kring wordt de mening aangehangen dat een belangrijke karakteristiek van IVRK is dat het "child participation" mogelijk maakt en bevordert. Laat ik opmerken dat het woord "participation" in het *verdrag* niet expliciet wordt vermeld. Het gaat dit bestek te buiten om "child participation" in het kader van het IVRK verder uit te werken. Maar het verdrag biedt voldoende aanknopingspunten voor enige beschouwingen over de eigen verantwoordelijkheid van de jeugdige. Ik werk dit uit rond twee aspecten: betrokkenheid en beslissingsrecht.

Betrokkenheid: artikel 12 IVRK gaat er vanuit dat een kind betrokken wordt bij alle voor hem relevante aangelegenheden en meer in het bijzonder wordt gehoord in elke gerechtelijke of bestuurlijke procedure die haar/hem aangaat. De mate waarin en de wijze waarop dit gebeurt is afhankelijk van factoren als leeftijd, rijpheid, capaciteit om een eigen mening te vormen. Het Nederlandse recht geeft ruim baan aan deze betrokkenheid. In dit verband kan worden gewezen op het hoorrecht van kinderen van 12 jaar en ouder en de mogelijkheid ook < 12 jarigen te horen (art. 809 Rv; = (Wetboek van) Burgerlijke Rechtsvordering) de mogelijkheid gezags- en omgangskwesties aan de rechter voor te leggen (art. 1:251a en 1:377g BW), de betrokkenheid van de jeugdige bij het opstellen van hulpverlenings- en behandelingenplannen en de voor betrokkenheid cruciale mogelijkheid zich informatie te verschaffen (inzage- en afschrijftregelingen in art. 811 Rv en in de artikelen 42 t/m 45 WJHV (Wet op de Jeugdhulpverlening). Maar die betrokkenheid hoe belangrijk ook, maakt het kind/de jeugdige niet (mede) verantwoordelijk voor zijn eigen ontplooiing. De beslissing om iets wel/niet te doen en derhalve ook de verantwoordelijkheid berust bij de beslissers (rechter, gezinsvoogd, leiding van een inrichting).

Ook de weerbaarheidsdiscussies die kinderen (kunnen) volgen maakt hen niet verantwoordelijk voor hun eigen bescherming tegen (seksuele) mishandeling. Dit: "wel betrokkenheid – geen (mede)verantwoordelijkheid" is een veel gehoorde stelling name. Maar deze formeel juiste stelling name roept vragen op als we naar de werkelijkheid van de hier bedoelde besluitvormingsprocessen kijken. Als een bijvoorbeeld 14 jarige laat weten absoluut niet bij zijn moeder te willen wonen of geen contact met haar vader te willen is dit een mening of wellicht een keuze die door de rechter wordt gevolgd, ook al is hij bijvoorbeeld in het algemeen van mening dat het in het belang van het kind is contact met beide ouders te onderhouden. Het opleggen van dit contact is hier geen optie voor de rechter. Anders gezegd: de minderjarige draagt door zijn keuze een materiële verantwoordelijkheid voor zijn wel en wee.

Deze “vertaling” van de eigen wensen van het kind doet overigens recht aan de met de leeftijd toenemende mondigheid of in de terminologie van het verdrag zijn “evolving capacities”. Maar het is kwetsief of dit effect van de betrokkenheid van het kind (zijn mening wordt gevolgd door de beslissende autoriteit) haar/hem verantwoordelijk maakt. Dit wordt anders als hij/zij ook formeel een beslissingsrecht heeft d.w.z. een zelfstandige keuze kan maken en die ook kan volgen.

Beslissingsrecht: artikel 5 IVRK verlangt van de overheid o.a. dat zij de verantwoordelijkheden, rechten en plichten van ouders eerbiedigt, ouders die behoren te voorzien in passende leiding en begeleiding voor het kind – en op een wijze die verenigbaar is met de zich ontwikkelende vermogens van dat kind – bij diens uitoefening van de verdragsrechten. Het is in lijn met deze rol van de ouders om aan te nemen dat naarmate de vermogens van het kind toenemen hij/zij de ruimte moet krijgen om zelfstandig beslissingen te nemen (the exercise of her/his right). In het Nederlandse recht komt dit zeer pregnant naar voren in de regel dat een 16 jarige op dezelfde voet als een volwassene (meerderjarige) zelfstandig over zijn medische behandeling kan beslissen (art. 7:612 BW). Eigen beslissingsruimte is er ook voor de 16 jarige die een arbeidsovereenkomst wil aangaan (art. 7: 612 BW) en, zij het onder bepaalde voorwaarden, voor het aangaan van een huwelijk of een geregistreerd partnerschap (art. 1:32 BW). Een 16 jarige wordt bovendien in staat geacht zelfstandig een kind te erkennen c.q. de toestemming voor zijn erkenning door een man (al dan niet zijn biologische vader) te verlenen of te weigeren (art. 1:203 BW).

In de jeugdhulpverlening en jeugdbescherming zijn dergelijke expliciete beslissingsbevoegdheden niet gegeven. Wel kan een minderjarige van 12 jaar of ouder zich tot de kinderrechter wenden met een verzoek tot beëindiging van de OTS (art. 1:256 BW) of de gezinsvoogdij instelling vragen de uithuisplaatsing te beëindigen (art. 1:263 BW). Maar de mate waarin kinderrechters de eigen wensen van het kind/de jeugdige in dergelijke gevallen willen honoreren is uiterst beperkt om het vriendelijk te zeggen (een indicatie in dit verband: geen zelfstandig beroep van de jeugdige tegen een hem onwelgevallige OTS/UHP beslissing; vergelijk hiermee de wel zelfstandige appelbevoegdheid van de jeugdige delinquent).

Maar wij erkennen dat ook in het kader van de OTS met de zich ontwikkelende capaciteiten, de toenemende mondigheid van de jeugdige rekening wordt gehouden. Het derde lid van art.:1:257 BW is veelzeggend: Als het leeftijds- en ontwikkelingsniveau van de minderjarige en diens bekwaamheid en behoefte zelfstandig te handelen en zijn leven naar eigen inzicht in te richten daartoe *noodzaken* kan de hulp en steun gericht worden op het vergroten van de zelfstandigheid van de minderjarige. Zou dat ook niet kunnen betekenen dat we de minderjarige wat meer ruimte geven voor eigen verantwoordelijkheid en dus ook voor het maken van keuzes en het nemen van beslissingen? Ik hoor al de waarschuwingen dat dit niet gaat c.q. grote problemen kan geven. Immers, de OTS bestaat niet zonder reden. Het gaat (veelal) om jongeren die te kampen hebben met (ernstige) opvoedings- en/of gedragsproblemen. Allemaal juist, maar toch: wordt het niet tijd om eens heel concreet en serieus na te gaan wat genoemd derde lid zou kunnen betekenen voor de hulpverlening aan oudere OTS-pupillen. Bovendien: meerderjarigen maken keuzes en nemen beslissingen die nadelig d.i. niet in hun belang lijken of zelfs blijken te zijn. Dat is geen reden op zich om hun beslissingsvrijheid in te perken. Ook minderjarigen op weg naar zelfstandigheid die bekwaam zijn tot en behoefte hebben aan zelfstandig handelen in het inrichten van hun leven naar eigen inzicht zou men de ruimte moeten geven voor het maken van ook verkeerde beslissingen mits zij geen blijvende schade (dreigen) aan (te) richten.

Tot slot

Het voorafgaande heeft hopelijk duidelijk gemaakt dat de vraag boven deze bijdrage niet met een simpel antwoord kan worden afgedaan. Naast de individuele verantwoordelijkheid is er ook sprake van een “gemeenschaps” verantwoordelijkheid. Dit laatste moet vooral door de overheid worden waargemaakt, maar wij kunnen ons niet achter die overheid verschuilen. Bijvoorbeeld in geval van kindermishandeling is er ook de verantwoordelijkheid van degenen die beroepshalve voor en/of met kinderen werken en van anderen, de zogeheten omstanders. Helaas moet worden geconstateerd dat in ons land die verantwoordelijkheid niet wordt waargemaakt. Het is naar mijn mening vooral de overheid die hier tekort schiet omdat zij niet zelf duidelijke normen stelt die ook voor de beroepskrachten en anderen richtinggevend kunnen zijn. Als we er niet in slagen die gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor de volle en harmonieuze ontwikkeling van elk kind waar te maken, in de eerste plaats door de ouders de nodige ondersteuning te bieden, zal het internationale verdrag voor de rechten van het kind een papieren werkelijkheid blijven.

Literatuur

- Bainsham, Andrew (1998). *Children: The Modern Law* (2nd edition), Bristol: Jordan Publishing.
Kilkelly, Ursula (1999). *The Child and the European Convention on Human Rights* Aldershot: Dartmouth Publishing Company.
White, Richard, Paul Carr and Nigel Lowe (1995). *The Children Act in Practice* 2nd edition), London: Butterworths.

Noten

¹ Michael Freeman, *Child rearing: private matter or public concern?* In *Droit Comparé des personnes et de la famille* (liber amicorum Marie-Thérèse Meulders-Klein), p. 255-281 (Bruyant, Bruxelles 1998).

² *Rechten van jeugdigen en gezag van ouders*, NJB 1975, p. 97-104 (de zeven: J.E. Doek, G.P. Hoefnagels, W.M.A. Jonkers, J.A. Nota, M. Rood-de Boer, J. de Ruiters en S. Slagter).

³ HR 25 september 1998, NJ 1999, 379 met noot van S.F.M. Wortmann.

---

⁴ Zie in dit verband de plaatsing van een 12 jarige jongen door zijn moeder in de jeugdpsychiatrische afdeling van een ziekenhuis die volgens het Europese Hof voor de Rechten van de mens geen schending van artikel 8 EVRM (Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden) opleverde. Nielsen v. Denmark, 28 november 1988 ECHR Series A vol. 144. Zie voor een bespreking van deze zaak o.a. M.L.C.C. de Bruijn-Lückers FJR jrg. 12 (1990), p. 112-114 en L.F.M. Verhey in NJCM bulletin jrg 14 (1989), p. 595-612.

⁵ Zie in dit verband o.a. J.A.C. Bartels Het afnemend getij van het absolute ouderlijk gezag, NJB 1976, p. 83-93.

⁶ Human Rights Committee, General Comment 7, 1982 HRI/GEN/1 Rev. 4, p. 86; updated in 1992 by General Comment 20, HRI/GEN/1/Rev.4, p. 108.

⁷ Zie HR 10 oktober 2000, NJ 2000, 656 en HR 10 september 1996, Delikt en Delinkwent 97.004 en NJB 1996, nr. 90 (p. 1643). Er is wel een ontwikkeling: het beroep op het ouderlijk tuchtrecht is niet meer een bewijsverweer d.w.z. het gaat niet meer om de ontkenning van het opzet om te mishandelen d.w.z. om lichaamspijn of letsel toe te brengen. Het is nu een kwalificatieverweer; anders gezegd: ook al toont het OM aan dat opzettelijk is geslagen, dus met de bedoeling pijn/letsel toe te brengen levert dit gedrag geen mishandeling in de zin van artikel 300 Sr op als dit slaan binnen de grenzen van het ouderlijk tuchtrecht valt. Wat een mooie hoopgevende ontwikkeling!!!

⁸ Zie A vs United Kingdom ECHR 23 September 1998 besproken door C.J. Forder in NJCM bulletin jrg 24 (1999) nr. 3 p. 369-383.

⁹ Concluding Observations of the Committee on the Rights of the Child. The Netherlands, CRC/C/15Add. 114, 26 October 1999, para 17.

¹⁰ Zie ook het oordeel van de Europese Commissie voor de Rechten van de Mens in de zaak A vs United Kingdom (zie noot 8) dat de conclusie (art. 3 EVRM is geschonden) niet betekent "that Article 3 is to be interpreted as imposing an obligation on States to protect through their criminal law against any form of physical rebuke, however mild, by a parent of a child".

¹¹ Zie o.a. J. de Boer, De pedagogische tik NJB 1994, p. 389-390.

¹² Ben Vermeulen, Maar de overheid mag toch geen zedenmeester zijn? Replik op Jan Willems, Empowerment en responsabilisering als positieve opvoedingsvrijheid p. 30-33 in Thema's uit de wijsgerige en historische pedagogiek. Bijdragen aan de 10e Landelijke Pedagogendag, M. Reuling, D.W. Postma en J. Noordman (red.).

¹³ Zie voor een interpretatie van de betekenis van dit artikel General Comment 1 The arms of education van het VN Comité voor de rechten van het kind; UN Doc.CRC/C.....

¹⁴ Zie over dit beginsel "subsidiariteit", haar ontstaan en de vervaging van de duidelijke scheiding particulier initiatief – overheid die in genoemd beginsel wordt gesuggereerd o.a. Alice A.W. van Unen, De wet op de jeugdhulpverlening: overheid of particulier initiatief? (Diss. VU Amsterdam; Lemma 1996).

¹⁵ Kamerstuk 28 292 nr 1, Brief van de Staatssecretaris van Justitie van 28 maart 2002 waarbij deze nota aan de Tweede Kamer werd aangeboden.

¹⁶ Zie over het ontstaan van de Nederlandse kindbescherming ruim een eeuw geleden o.a. Adri van Montfoort, Het topje van de ijsberg. Kinderbescherming en de bestrijding van kindermishandeling in sociaal-juridisch perspectief (Diss. VU Amsterdam; SWP uitgeverij Utrecht 1994).

De wetenschap van ons en onze kinderen

J.M. Koot

Als argeloze treinreiziger kom je op een maandagmorgen nog wel eens een bericht als het volgende tegen:

Kleuter (4) bedreigt beheerder sporthal

Culemborg – Een 4-jarige kleuter heeft dit weekeinde in Culemborg de 43-jarige beheerder van een sportcomplex bedreigd met een pak slaag. Hij deed dat omdat de man hem verbod in de kapstokken te klimmen. Na de dreigementen sprak hij de moeder van het kind aan, die haar zontje groot gelijk gaf. Een uur later kwam een nog onbekende man binnen en sloeg de beheerder in zijn gezicht. (ANP; *Spits* 21/01/02)

Hier lijkt het welzijn van een jong kind in het geding. De kans dat de moeder en de onbekende man dat onderkennen lijkt me gering. De kans dat de overheid met zo'n incident wat doet, afgezien van het in ontvangst nemen van een eventuele aanklacht van de beheerder jegens de onbekende man lijkt me ook gering. Maar wie neemt het dan op voor dit kind?

Mij is gevraagd vanuit empirisch-ontwikkelingspsychologisch perspectief de vraag te behandelen welke legitimering de wetenschap moet bieden en welke ze kan bieden voor ondersteuning en interventies in opvoedingsaangelegenheden. In het volgende betogen dat wetenschappelijke gegevens een noodzakelijke, maar niet voldoende basis vormen voor ondersteuning en interventies; ik zal aan de hand van empirische bevindingen betogen dat nog onvoldoende gebruik gemaakt wordt van empirische kennis over de ontwikkeling van kinderen; en tenslotte zal ik kort aangeven voor welke taak wetenschap en overheid zich gesteld (moeten) zien. Ik zal mijn standpunten toelichten aan de hand van een drietal stellingen.

Stelling 1: Bevindingen voortgekomen uit wetenschappelijk onderzoek kunnen op zichzelf geen legitimering vormen voor daadwerkelijke ondersteuning en interventies in opvoedingsaangelegenheden.

Mijn standpunt volgt gedeeltelijk dat van Gert-Jan Vreeke, dat hij afgelopen jaar presenteerde op de 10de Landelijke Pedagogendag. Volgens Vreeke moet eerst worden vastgesteld of de opvoeding wel voldoet aan geldende normen. Een eerste vraag die beantwoord moet worden is: Wat is de verantwoordelijkheid van ouders? Het burgerlijk wetboek (cf. Art 1:247 BW) zegt daar over (cf. Willems, 2001):

1. Het ouderlijk gezag omvat de plicht en het recht van de ouder zijn minderjarig kind te verzorgen en op te voeden.
2. Onder verzorging en opvoeding wordt mede verstaan de zorg en verantwoordelijkheid voor het geestelijk en lichamelijk welzijn van het kind en het bevorderen van de ontwikkeling van zijn persoonlijkheid.

Volgens Willems (2001) verdienen deze wetsregels een aanvulling met de volgende twee:

3. De ouder voorziet in passende leiding en begeleiding naar de mate van de zich ontwikkelende vermogens van het kind.
4. De ouder onthoudt zich van elke vorm van lichamelijk of geestelijk geweld bij de opvoeding van het kind, van het toestaan van het toebrengen van letsel of van misbruik van het kind, van lichamelijke of geestelijke verwaarlozing of nalatige behandeling van het kind, en van mishandeling of exploitatie van het kind, met inbegrip van seksueel misbruik.

Een belangrijk criterium daarbij is natuurlijk de vraag wat het geestelijk welzijn behelst, wat de ontwikkeling van de persoonlijkheid inhoudt en bij welke ontwikkelende vermogens leiding en begeleiding dienen aan te sluiten. Vreeke (2001) daarentegen ziet bij de beantwoording van de vraag hoe het belang van het kind bewaakt dient te worden echter af van het leidende principe van de kinderlijke ontwikkeling. Volgens hem moet de overheid zich bij haar beleid niet laten leiden door de kennis over de ontwikkeling, maar door het principe van de pedagogische functies van instituties. De pedagogische functie van het gezin betreft het opvoeden van kinderen tot zelfstandige personen, waarbij onderscheid gemaakt wordt tussen een interne functie – het ondersteuning geven bij het ontwikkelingsproces – en een externe in de vorm van voorbereiding op maatschappelijk functioneren. De pedagogische functie van de kinderopvang zou dan zijn het zorgen voor veilige en stimulerende omgeving en die van de school het verzorgen van goed onderwijs. Hoewel Vreeke dus het criterium van het voldoen aan pedagogische functies ontkomt ook hij bij de toetsing van die functies niet aan de referentie aan de kinderlijke ontwikkeling.

Met zijn argumenten voor de legitimering van beleid en beleidsmaatregelen gericht op het voorkomen van probleemgedrag en achterstanden (cf. Vreeke, 2001) en de rol die hij daarbij wetenschappelijke informatie toedicht kan ik echter grotendeels instemmen. Hij betoogt dat de overheid behoort te beoordelen of pedagogische instituties hun functies adequaat uitvoeren. Overheidsbemoeyenis zou dan geboden zijn wanneer instituties hun functie niet adequaat uitvoeren. Wanneer bemoeyenis gerechtvaardigd is vormt wetenschappelijke informatie over factoren en processen die de ontwikkeling beïnvloeden het aanknopingspunt voor maatregelen. Beleid wordt dus gemaakt vanuit een normatieve positie. Wat nog wel en wat niet meer tot het takenpakket van een institutie zoals het gezin behoort en welke wijze van uitvoering geprefereerd wordt, is geen vaststaand gegeven. Vragen over grenzen en vormgeving zijn een blijvend onderwerp van publiek debat. Dit publieke debat is een intrinsiek onderdeel van de context van beleidsvorming (Vreeke, p.216). Ik vind dat het hoog tijd is om dat publieke debat verder aan te scherpen en kennelijk velen met mij.

Onder welke omstandigheden kunnen wetenschappelijke onderzoeksbevindingen nu een bijdrage leveren en een aanknopingspunt voor beleid vormen? Volgens Vreeke is dat het geval wanneer duidelijk blijkt dat (a) er een onmiskenbare relatie is vastgesteld tussen een ongewenste ontwikkelingsuitkomst en een nader gespecificeerde praktische context; (b) er een gefundeerd idee is gevormd over de processen die in de desbetreffende context tot de ongewenste ontwikkelingsuitkomsten leiden.

We moeten erkennen dat de sociale wetenschappen getoetst aan deze criteria nog slechts een bescheiden antwoord hebben. Van een groot aantal contextuele factoren is weliswaar de relatie met ongewenste uitkomsten vastgesteld. Over processen die aan die relatie ten grondslag liggen weten we echter nog bijzonder weinig. Naar mijn smaak is de tweede eis die Vreeke stelt echter toch een brug te ver. Het is voldoende om vast te stellen dat verandering n een risicofactor gepaard gaat met verandering in de uitkomst, zonder dat we de oorzakelijke processen kennen (cf. Kraemer et al., 2000). Zo gesteld is op sommige gebieden al behoorlijk wat kennis voorhanden waarvan helaas geconstateerd moet worden dat deze nog bijzonder weinig in beleidsontwikkeling betrokken wordt. Daarover gaat mijn volgende stelling.

Stelling 2: De beschikbare, uitgebreide kennis over de ontwikkeling en opvoeding van kinderen en wetenschappelijk getoetste middelen voor ondersteuning en interventie worden veel te weinig ingezet voor een structureel beleid ter bevordering van de gezonde ontwikkeling van onze kinderen. Beleidsmakers en wetenschappers zijn beide debet aan deze stand van zaken. De keuze en inrichting van beleid inzake opvoedingsaangelegenheden is veel te veel gebaseerd op ongefundeerde oordelen en aannamen, “de waan van de dag”.

Ik zal proberen dit standpunt te illustreren aan de hand van kennis die we hebben van de effectiviteit van preventieve en vroege interventies ter voorkoming en vermindering probleemgedrag.

Wat bedoel ik met “veel te weinig ingezet?” Dat laat zich toelichten aan het volgende: Bevindingen uit medisch-wetenschappelijk onderzoek leveren al sinds jaar en dag een bijdragen aan beleidskeuzes op het gebied van de volksgezondheid. Toen in Londen in de vorige eeuw ontdekt werd dat waterputten een bron van infecties vormen werden deze gedempt en werd er gezorgd dat er leidingwater kwam. Nog steeds is schoon drinkwater een van de belangrijkste maatregelen tegen ziekte.

Tabel 1 geeft een – allerm minst volledig – overzicht van preventieve maatregelen ter bescherming en ondersteuning van de kinderlijke ontwikkeling.

Tabel 1. Voorbeelden van preventieve maatregelen

Gebied	Acties
<i>Lichamelijk</i>	
Bescherming	Screening, Inenting, Rookverbod, Alcoholverbod, Drugsverbod, Uitstoot giftige stoffen, Voedseladditieven, Vervoersregels
Ondersteuning	Verloskundige, kraamhulp, CB-arts
<i>Sociaal-emotioneel</i>	
Bescherming	Schoolplicht, Schoolkwaliteit, Kinderbescherming
Ondersteuning	“Projecten”

Opvallend in deze tabel is de onbalans tussen preventieve maatregelen op lichamelijk gebied en die op sociaal-emotioneel gebied. Kennelijk zijn wij ervan overtuigd dat op het gebied van de lichamelijke ontwikkeling veel aan bescherming en ondersteuning te doen valt. Kennelijk vinden we het normaal dat op lichamelijk gebied een beschermings- en ondersteuningsaanbod bestaat, waarvan in veel gevallen de werkzaamheid allerm minst is aangetoond. Opvallend is ook dat er op het gebied van sociaal-emotionele ontwikkeling een veel terughoudender houding wordt ingenomen. Ik vraag me af wat daarvan de reden is. Aan onze kennis over factoren en processen die ten grondslag liggen aan een gezonde en ongezonde sociaal-emotionele ontwikkeling kan het niet liggen. Van de ongewenste invloed van sommige, evident beïnvloedbare factoren weten we al heel lang. In het volgende zal ik dat illustreren aan met name de ontwikkeling van externaliserend, agressief of delinquent probleemgedrag.

Een voorbeeld: Zeer recent verschenen cijfers over de relatie tussen TV kijken en agressief gedrag in de adolescentie en op volwassen leeftijd (Johnson, Cohen, Smiles, Kasen, & Brook, 2002). Televisie kijken en agressief gedrag werden gemeten over een interval van 17 jaar bij een steekproef van 707 jeugdigen uit de algemene bevolking. Het onderzoek startte toen de jongeren gemiddeld 14 jaar waren en werd herhaald op 22 en 30 jaar. Er werd een duidelijk verband gevonden tussen de hoeveelheid tijd dat er TV werd gekeken in de adolescentie en jongvolwassenheid en de waarschijnlijkheid van agressief gedrag jegens anderen. Dit verband bleef bestaan na controle voor voorafgaand agressief gedrag, verwaarlozing in de kindertijd, gezinsinkomen, geweld in de buurt, opleiding van de ouders en psychische stoornissen.

Deze publicatie kreeg opvallend veel aandacht in de Amerikaanse media. Dat is waarschijnlijk toe te schrijven aan de standing van het wetenschappelijke tijdschrift waarin het artikel gepubliceerd werd. Echt nieuw inzicht bevatte het immers niet.

Reeds in 1963 stelden psychologen aan de hand van observationeel onderzoek vast dat jonge kinderen na het zien van gedrag van een volwassene afhankelijk van de aard van diens gedrag meer of minder agressief gedrag vertoonden. Het aantal agressieve uitingen trad na het zien van een agressief model 2 tot 2,5 maal vaker op dan na het zien van een niet-agressief model (Bandura & Walters, 1963).

Gegeven de grote, potentieel negatieve invloed van TV-programma's waarin agressie voorkomt zou het voor de hand liggen om preventieve maatregelen op dit vlak te nemen. De hoeveelheid agressie op TV is een fenomeen dat gemakkelijk te beïnvloeden is, in de openbare sfeer, zonder dat ingrijpen in de privésfeer nodig is. Waar we in de lichamelijke gezondheidssfeer zeer indringende boodschappen durven brengen bedoeld om ongewenste consumptie terug te dringen ("Roken veroorzaakt dodelijke ziekten" op pakjes sigaretten) en het geen probleem vinden om een rookverbod in de openbare ruimten af te dwingen, zijn we bij risico's in de sociaal-emotionele sfeer aanzienlijk terughoudender. Ondanks bovengenoemde wetenschap zijn we niet verder gekomen dan "beoordeling" van TV-programma's en voorziening van een keurmerk.

Het zou naïef zijn te veronderstellen dat we niet meer gefundeerde kennis hebben over factoren die agressief en delinquent gedrag beïnvloeden. Agressief gedrag is op zeer jonge leeftijd een zeer normaal verschijnsel, dat echter met de toenemende socialisatie minder wordt. Maar niet bij iedereen. Een relatief klein percentage van de kinderen (ongeveer 5%) blijft veel agressief gedrag vertonen. We weten dat een hoog niveau van agressie op de schoolleeftijd een voorloper is van ongewenste uitkomsten zoals jeugddelinquentie, middelenmisbruik, schooluitval, ongelukken, depressie, suicidaal gedrag, partnermishandeling en verwaarlozing of mishandelen van eigen of stiefkinderen (Hofstra, 2001; Moffitt, Caspi, Harrington, & Milne, 2002; Tremblay, Pihl, Vitaro, & Dobkin, 1994). Een hoog niveau van agressie voorspelt dus niet alleen latere agressie en delinquent gedrag, maar een breed scala van uitkomsten op de volwassen leeftijd.

We weten ook het een en ander over de ontstaansgronden van dit gedrag. Tenminste een derde van de verschillen tussen kinderen in agressief gedrag zijn toe te schrijven is aan genetische invloeden (Jacobson, Prescott, & Kendler, 2000). Een exactere aanduiding is nog niet mogelijk, omdat in het onderzoek naar genetische invloeden de interactie van genen met de omgeving nog nauwelijks is meegenomen (Rutter, 2000). Genetische aanleg voor bepaald gedrag komt immers vaak het best tot uitdrukking onder bepaalde omgevingsomstandigheden. De genen bepalen mede de reactiemogelijkheden van het individu onder bepaalde omstandigheden. De wetenschap dat een gedeelte van het antisociale gedrag erfelijk is moet ons dan ook vooral aanzetten tot onderzoek naar de omstandigheden, waaronder deze wel of niet tot expressie komen.

Dergelijke omstandigheden behoren evenals genetische en biologische aanleg tot de risicofactoren voor de ontwikkeling van antisociaal gedrag. Vanaf de tachtiger jaren weten we dat de beste voorspeller voor latere antisociale of delinquente ontwikkeling gevormd wordt door het vroegere gedrag van het kind. Sinds de negentiger jaren weten we ook dat de ontwikkeling van agressief en antisociaal gedrag veel eerder begint dan de late kindertijd, zoals lange tijd werd aangenomen, en dat vooral dan ook de invloed van de primaire opvoedingsomgeving zich doet gelden. Mesman en Koot (2001) bijvoorbeeld vonden dat een hoog niveau van externaliserend probleemgedrag op de leeftijd van 2-3 jaar, zoals gerapporteerd door de moeder de kans op gedragsstoornissen op de leeftijd van 10-11 jaar met bijna een factor 5 verhoogde. Dit effect werd nog versterkt door vroege gezondheidsproblemen van het kind, een hardhandige opvoeding of negatieve houding van de moeder en stress in de vorm van bijvoorbeeld veelvuldige wisselingen van de moederfiguur op de jonge leeftijd.

Tabel 2 geeft een overzicht van aan delinquent gedrag gerelateerde kind-, gezins- en omgevingsfactoren. Van veel van deze factoren is nog slechts een associatie vastgesteld en is de *causale* rol nog niet duidelijk. Hoewel het buitengewoon moeilijk is causale effecten onomstotelijk aan te tonen is uit wetenschappelijk onderzoek naar de effecten van goed gecontroleerde interventies wel een voorlopige bevestiging van het belang van deze factoren naar voren gekomen. Als aangetoond kan worden dat interventies gericht op opvoeders positieve effecten hebben op later agressief en antisociaal gedrag van kinderen is een causale rol van gezinsfactoren uiterst waarschijnlijk. Dat soort programma's is er. Uit een overzicht blijkt dat de volgende programma's een duidelijk positief effect hebben (Herrenkohl, Hawkins, Chung, Hill, & Battin-Pearson, 2001): omvattende programma's gericht op verschillende aspecten van het ouderlijk functioneren; ouderprogramma's gericht op opvoedingsvaardigheden; programma's in de klas (multicomponent, gericht op bevordering van sociale competentie, conflict oplossen, pestpreventie); naschoolse opvang; mentorschap; Programma's gericht op verbetering van de schoolorganisatie. Effectief zijn vooral die programma's, die in combinatie worden aangeboden, die van hoge kwaliteit zijn, een lange duur hebben (2-5 jaar), en die op zowel de ouders als het kind gericht zijn.

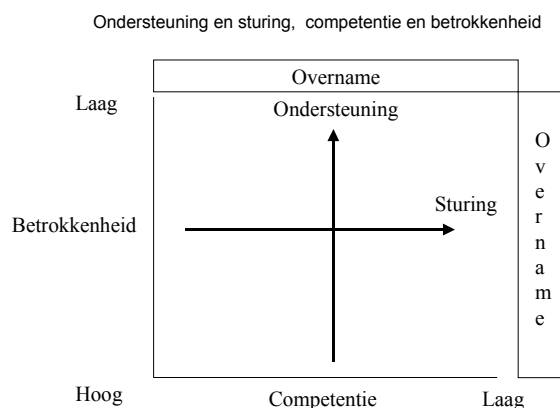
Tabel 2. Risicofactoren in de ontwikkeling van delinquent gedrag

<p>0-2 jaar</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Kind</i> – Zwangerschap/geboorte – Neurologisch probleem – Neurotoxines na geboorte – Moeilijk temperament – Hyperactiviteit/impulsiviteit – Jongens 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Gezin</i> – Roken, alcohol, drugs tijdens zwangerschap – Jonge moeder – Wisseling verzorgers – Depressie moeder – Middenmisbruik, antisociaal/crimineel gedrag – Slechte o-k communicatie – Lage opleiding – Armoede, lage SES – Ernstige huwelijksproblemen
<p>Vanaf 2 jaar</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Kind</i> – Agressief, storend gedrag – Voortdurend liegen – Riskant gedrag – Gebrek aan schuldbesef, empathie 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Gezin</i> – Hard en/of onjuist straffen – Mishandeling, verwaarlozing • <i>Maatschappij</i> – TV geweld
<p>Vanaf 8 jaar</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Kind</i> – Stelen, delinquent gedrag – Vroeg begin van andere storend gedrag – Vroeg middelengebruik en seksueel gedrag – Depressieve stemming – Teruggetrokken gedrag – Positieve houding t.o. probleemgedrag – Slachtofferschap – Slechte schoolprestaties – Spijbelen <p>Vanaf 15 jaar</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Kind</i> – Wapenbezit – Drugshandel – Werkeloosheid 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Gezin</i> – Te weinig supervisie – Mishandeling, verwaarlozing • <i>School</i> – Slechte organisatie/functioneren • <i>Leeftijdgenoten</i> – Afwijzing – Slechte vrienden • <i>Buurt-Wonen in achterstandsbuurt</i> – Beschikbaarheid van wapens <ul style="list-style-type: none"> • <i>School</i> – Schooluitval • <i>Leeftijdgenoten</i> – Lidmaatschap van bende

De volgende zijn zeer concrete voorbeelden: High/Scope Perry Preschool Project; Elmira Prenatal/Early Infancy Project; Head Start; het Leidse VIP programma. Het High Scope project is gericht op 3-4-jarigen die uit school dreigen te vallen. In dit programma bleken deelnemers van de interventiegroep in vergelijking met die in de controlegroep 24 jaar later nog duidelijk meer pro-sociaal gedrag te vertonen inclusief minder dan de half zoveel life-time arrestaties (Schweinhart, Barnes, & Weikart, 1993). In het Elmira project werden verpleegkundigen naar zwangere ongehuwde vrouwen in huis-houdens met lagere sociaal-economische status gezonden. De bezoeken begonnen tijdens de zwangerschap en duurden tot na de tweede verjaardag van het kind. Tegen de tijd dat de kinderen 15 jaar waren bleek het positieve effect van de interventies duidelijk uit verminderde arrestaties, veroordelingen, alcoholconsumptie, seksuele activiteit en van huis weglopen (Olds, et al., 1998). Moeders in de interventiegroep in het Head Start bleken in de thuissituatie minder negatief te doen tegenover hun kind, minder te commanderen, minder hard te straffen, en meer positief en vaardig in de opvoeding te zijn dan moeders in de controlegroep. Ook uit observatie thuis en in de klas bleek dat – ook een jaar later nog – de kinderen in de interventiegroep minder ongehoorzaam, boos en verdrietig en blijer en geïnteresseerder te zijn dan kinderen in de controlegroep. In het Leidse Vroege Interventie Programma proberen we moeders van 1-, 2-, en 3-jarige kinderen te leren om te gaan met moeilijk gedrag van hun kind. Daartoe leren we moeders beter naar de betekenis van het gedrag van hun kind te kijken en daar sensitief op te reageren. Ook wordt haar geleerd hoe om te gaan met moeilijk gedrag van het kind in de vorm van consequent duidelijke grenzen stellen met respect voor de wensen van het kind, zodat voorkomen wordt dat moeder en kind in een onderlinge machtsstrijd verwickeld raken.

Deze en dergelijke bevindingen hebben bijvoorbeeld bij de Study Group on Very Young Offenders van het Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention van het Amerikaanse ministerie van Justitie tot de conclusie gebracht dat van alle bekende interventies bedoeld om jeugddelinquentie te reduceren, preventieve interventies het grootste effect sorteren. Daarbij is het adagium: “Hoe eerder, hoe beter” of het nu gaat om interventies gericht op het individuele kind, het gezin, de school of de gemeenschap.

Ik geloof dat het mogelijk moet zijn op grote schaal een ondersteuningsaanbod te doen. Daarbij moet een adequate inschatting worden gemaakt van de mate van competentie en betrokkenheid van ouders. Lage competentie en lage betrokkenheid kunnen worden gecompenseerd door een respectievelijk ondersteunend en sturend aanbod. Wanneer dit niet effectief is moet de opvoeding worden overgenomen. Langdurige applicatie van interventieprogramma's die hun waarde hebben bewezen is daarbij een must. Vanuit deze optiek is vroege interventie niet alleen geboden, maar ook potentieel effectief.

Figuur 1. Mate van ondersteuning en sturing in relatie tot de competentie en betrokkenheid van de opvoeder

Als we dat doen verplichten we ons tegelijkertijd tot uitstekend onderzoek. Wat dat betreft hebben wetenschappers aardig wat boter op hun hoofd. Uit een overzicht van effectstudies naar de beïnvloeding van ouders bleek dat van de onderzoeken naar de effectiviteit van ondersteuningsprogramma's voor tienermoeders slechts 4 van de 23 van voldoende methodologisch niveau waren om betrouwbare en geldige conclusies uit te trekken. In het geval van het onderzoek naar de effecten van dagzorg aan peuter was dat 8 van de 19, bij aanpak van gedragsproblemen via de media 8 van de 39 en bij een behandelaanbod gericht op de geestelijke gezondheid van moeders 17 van de 39 (Cochrane, 2001).

We hebben gezien dat er uitgebreide kennis beschikbaar is over de ontwikkeling van probleemgedrag en de rol van opvoeding daarin. We hebben ook gezien dat er goed geëvalueerde interventieprogramma's zijn die daarop aangrijpen. Dat deze kennis en programma's niet breed worden ingezet is behalve aan (reeds weerlegde privacy-argumenten (zie Willems, 2001) ook toe te schrijven aan onvoldoende bekendheid van de beleidsmakers met deze stand van zaken in de internationale wetenschap. Enerzijds is dat te wijten aan het provincialisme van beleidsadviseurs en de gewoonte bij de inrichting van beleid de waan van de dag te volgen. Anderzijds is het te wijten aan het feit dat goed geïnformeerde wetenschappers niet de verantwoordelijkheid nemen om te zorgen dat deze kennis en het belang ervan de beleidsmakers ter ore komt en ook werkelijk gebruikt wordt. Daarnaast doet zich voor dat wetenschappers zich vaak weinig gelegen laten liggen aan het produceren van bruikbare kennis. Het lijkt er dus op dat zowel beleidsmakers als wetenschappers zelf debet zijn aan de beperkte inzet van wetenschappelijke kennis. Het is immers buitengewoon lastig voor de wetenschapsconsument om te bepalen wat geldige en wat ongeldige onderzoeksresultaten zijn. Hier ligt een duidelijke taak voor de wetenschappers zelf. Daarmee kom ik bij mijn derde punt:

Stelling 3: Het is de maatschappelijke taak en verplichting van wetenschappers om gefundeerde kennis ten behoeve van beleidskeuzes en inrichting van ondersteuning en interventie op het gebied van opvoedingsaangelegenheden voort te brengen en om beschikbare kennis toegankelijk en bruikbaar te maken. Het is de taak van de overheid beleidskeuzes wetenschappelijk te funderen en te toetsen ter bevordering van de integratie, continuïteit en effectiviteit van ondersteunings- en interventieactiviteiten.

Naar mijn opvatting is het de taak van de overheid om wetenschappelijk onderzoek op dit gebied een extra stimulans te geven. Wat zijn in dit opzicht de perspectieven? In de nota 'Vasthoudend en effectief: Versterking van de aanpak van jeugdcriminaliteit' (maart 2002) wordt een lans gebroken voor onderzoek naar de voorspellende waarde van risicofactoren; de oorzaken van agressie en gewelddadig gedrag op jonge leeftijd en de mogelijkheden van aanpak; de effecten van groepsvorming op crimineel gedrag; en de invloed van volwassen criminelen op jeugdcriminaliteit. Dit is, behalve het eerste punt weer een ad hoc lijst van prioriteiten, die we zo goed kennen. Uit overzichten van de stand van de wetenschap op dit gebied (Loeber & Farrington, 2001) komt een heel andere prioritering naar voren. De volgende onderzoeksvragen hebben daarin de absolute prioriteit:

- Ontwikkeling van antisociaal gedrag en epidemiologie
- Relatie tussen antisociaal gedrag en ander probleemgedrag
- Escalatie naar ernstig en gewelddadig gedrag
- Risicofactoren en beschermende factoren die voortzetting en escalatie van antisociaal gedrag beïnvloeden
- Nauwkeurige beschrijving van detectie en aanpak door instanties
- Kosten-effectiviteitsanalyses van preventie- en interventieprogramma's
- Onderzoek met experimentele en controlegroepen en random toewijzing om preventie/interventieprogramma's te onderzoeken.

Internationaal (Canada; Verenigde Staten; Engeland) zijn initiatieven van de grond gekomen om in grootschalig longitudinaal onderzoek deze en dergelijke vragen aan te pakken. Ook in Nederland bestaat inmiddels een initiatief tot de opzet van een grootschalig longitudinaal cross-sequentieel onderzoek naar de ontwikkeling van jeugdcriminaliteit. Tot op heden bestond geen Nederlands multidisciplinair longitudinaal onderzoek naar het ontstaan en de mogelijkheden van preventie van jeugdcriminaliteit, terwijl de maatschappelijke behoefte aan informatie op dit gebied zeer groot is, zoals ook in recente rapporten weer naar voren komt (Nota Vasthoudend en Effectief, Min. van Justitie, 2002; Preventie en Bestrijding Jeugdcriminaliteit, Algemene Rekenkamer, 2002). Bij het initiatief zijn onderzoekers uit de psychologie, pedagogiek, criminologie kinder- en jeugdpsychiatrie en jeugdgezondheidszorg betrokken. In dit onderzoek staan de volgende vragen centraal: (1) Welke specifieke omgevingsfactoren dragen bij aan het vroege ontstaan van gedragsstoor-

nissen en jeugdcriminaliteit? (2) In hoeverre zijn gedragsstoornissen en jeugdcriminaliteit het resultaat van een samenspel tussen maatschappelijke en biologisch/genetische factoren? (3) In hoeverre kunnen kind-specifieke ervaringen in het gezin, de school of de omgeving verschillen een verklaring vormen voor verschillen tussen kinderen in de ontwikkeling van gedragsstoornissen en jeugdcriminaliteit? (4) In hoeverre hebben de effecten van risicofactoren hun uitwerking via de cognitieve en sociaal-emotionele vaardigheden van het kind? (5) In hoeverre dragen formele (bijvoorbeeld in het jeugdstrafrecht) en informele interventies in gezin, school en omgeving bij aan versterking dan wel succesvol ombuigen van gedragsstoornissen en jeugdcriminaliteit?

Tenslotte: De uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek kunnen een belangrijke bijdrage hebben aan de onderkenning van risicokinderen en –gezinnen (zie Koot & Verhulst, 1991), en aan de opzet en evaluatie van effectieve interventieprogramma's. Als de wetenschapper zijn dure plicht niet verzaakt om deze kennis onder ogen te brengen van hen die er de ogen niet voor kunnen sluiten is er veel gewonnen. Het is aan de maatschappelijke instituties met een pedagogische opdracht en aan de overheid die deze bewaakt om die kennis te gebruiken ten behoeve van een verstandige inrichting van de zorg en een wijze besluitvorming.

Literatuur

- Hawkins, D.J., Herrenkohl, T.I., Farrington, D.P., Brewer, D., Catalano, R.F., Harachi, T.W., & Cothorn, L. (2000). Predictors of youth violence. *Juvenile Justice Bulletin*, April, 2000. Rockville, MD: Juvenile Justice Clearinghouse.
- Herrenkohl, T.I., Hawkins, J.D., Chung, I.J., Hill, K.G., & Battin-Pearson, S. (2001). School and community risk factors and interventions. In R. Loeber, & D.P. Farrington (Eds.) (2001). *Child delinquents: Development, intervention and service needs*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hofstra, M.B. Psychopathology from childhood into adulthood: Follow-up of an epidemiological sample. Unpublished doctoral dissertation, Erasmus University Rotterdam.
- Jacobson, K.C., Prescott, C.A., & Kendler, K.S. (2000). Genetic and environmental influences on juvenile behaviour assessed at two occasions. *Psychological Medicine*, 30, 1315-1325.
- Johnson, J.G., Cohen, P., Smailes, E.M., Kasen, S., & Brook, J.S. (2002). Television viewing and aggressive behavior during adolescence and adulthood. *Science*, 295, 2468-2471.
- Koot, J.M., & Verhulst, F.C. (1991). De stabiliteit van agressie: Hoe te meten en te interpreteren. Een reactie op het artikel van Kohnstamm. *Kind en Adolescent*, 12, 38-43.
- Kraemer, H.C., Kazdin, A.E., Offord, D.R., Kessler, R.C., Jensen, P.S., & Kupfer, D.J. (1997). Coming to terms with the terms of risk. *Archives of General Psychiatry*, 54, 337-343.
- Loeber, R., & Farrington, D. P. (Eds.) (2001). *Child delinquents: Development, intervention and service needs*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Loeber, R., Slot, N.W. & Sergeant, J.A. (2001). Ernstige en gewelddadige jeugddelinquentie: omvang, oorzaken, en interventies. Houten: Bohn Stafleu en Van Loghum.
- Mesman, J., & Koot, H. M. (2001). Early preschool predictors of preadolescent internalizing and externalizing DSM-IV diagnoses. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 40, 1029-1036.
- Moffitt, T.E., Caspi, A., Harrington, H., & Milne, B.J. (2002). Males on the life-course-persistent and adolescence-limited antisocial pathways: Follow-up at age 26 years. *Development and Psychopathology*, 14, 179-207.
- Olds, D., Henderson, C.R., Cole, R., Eckenrode, J., Kitzman, H., Luckey, D., Pettitt, L., Sidora, K., Morris P., & Powers, J. (1998). Long-term effects of nurse home visitation on children's criminal and antisocial behavior: Fifteen-year follow-up of a randomised controlled trial. *Journal of the American Medical Association*, 280, 1238-1244.
- Rutter, M. (2000). Psychosocial influences: Critiques, findings, and research needs. *Development and Psychopathology*, 12, 375-405.
- Schweinhart, L.J., Barnes, H.V., & Weikart, D.P. (1993). *Significant benefits: The High/Scope Perry Preschool Study through age 27*. Ypsilanti, MI: High/Scope Press.
- Tremblay, R.E., Pihl, R.O., Vitaro, F., & Dobkin, P.L. (1994). Predicting early onset of male antisocial behavior from preschool behavior. *Archives of General Psychiatry*, 51, 732-739.
- Vreeke, G.J. (2001). Pedagogische risico's als aanknopingspunt voor beleid? In M. Reuling, D.W. Postma, & J. Noordman (Red.), *Thema's uit de wijsgerige en historische pedagogiek: Bijdragen aan de 10de Landelijke Pedagogendag* (pp. 212-221).
- Willems, J.C.M. (2001) Empowerment en responsabilisering als positieve opvoedingsvrijheid: Vier stellingen rond de rechten van het kind. In M. Reuling, D.W. Postma, & J. Noordman (Red.), *Thema's uit de wijsgerige en historische pedagogiek: Bijdragen aan de 10de Landelijke Pedagogendag* (pp. 11-29).